

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

«Діяльність соціального педагога з професійного самовизначення
старшокласників в умовах загальноосвітньої установи»

(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 3 курсу, групи ЗМП-ОПН 22
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

(код і найменування спеціальності)

_____ / Інна СВИДЛОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____ / Віталій МАСИЧ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____ / Павло ВАСЮЧЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о.завідувач кафедри _____ / Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____ / Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____ / Ольга ЛИТВИН
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“28” квітня 2025 року

З А В Д А Н Н Я
на кваліфікаційну роботу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

здобувача Свідлової Інни Володимирівни

1. Тема: «Діяльність соціального педагога з професійного самовизначення старшокласників в умовах загальноосвітньої установи»

затверджена наказом по університету № 4801-5/923 від 10.04.2025 р.

2. Термін здачі закінченої роботи «11» червня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи/проєкту: Об'єкт дослідження: процес професійного самовизначення старшокласників в умовах загальноосвітньої установи. Предмет дослідження: соціально-педагогічна діяльність щодо формування професійного самовизначення старшокласників. Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично апробувати соціально-педагогічні форми і методи, спрямовані на підтримку професійного самовизначення старшокласників Харківського ліцею №116. Завдання дослідження: Проаналізувати філософські, історичні, соціально-педагогічні та психологічні підходи до проблеми професійного самовизначення особистості. Визначити вікові та психолого-педагогічні особливості старшокласників, які впливають на процес професійного вибору. Охарактеризувати зміст, методи і форми соціально-педагогічної діяльності з професійного самовизначення у закладах загальної середньої освіти. Розробити та впровадити авторський курс з професійного самовизначення «Вибір професії» для старшокласників Харківського ліцею №116. Провести діагностику рівня професійного самовизначення старшокласників до і після впровадження курсу та здійснити аналіз результатів.

4. Зміст роботи/проєкту (перелік питань, які належить розробити):
соціально-педагогічні форми і методи, спрямовані на підтримку професійного самовизначення старшокласників.
5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал):
презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power point
6. Дата видачі завдання «28» квітня 2025 р.

Керівник

_____ Віталій МАСИЧ
 (підпис) (ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

_____ Інна СВДЛОВА
 (підпис) (ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Проаналізувати філософські, історичні, соціально-педагогічні та психологічні підходи до проблеми професійного самовизначення особистості. Визначити вікові та психолого-педагогічні особливості старшокласників, які впливають на процес професійного вибору.	12.05.2025	виконано
2	Охарактеризувати зміст, методи і форми соціально-педагогічної діяльності з професійного самовизначення у закладах загальної середньої освіти.	29.05.2025	виконано
3	Розробити та впровадити авторський курс з професійного самовизначення «Вибір професії» для старшокласників Харківського ліцею № 116. Провести діагностику рівня професійного самовизначення старшокласників до і після впровадження курсу та здійснити аналіз результатів.	05.06.2025	виконано

Студент

_____ (підпис)

_____ Інна СВДЛОВА
 (ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

_____ (підпис)

_____ Наталія БОЖКО
 (ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Робота містить: 76 с., 4 табл., 81 джерел.

Об'єктом дослідження є процес професійного самовизначення старшокласників в умовах загальноосвітньої установи.

Предметом дослідження є соціально-педагогічна діяльність щодо формування професійного самовизначення старшокласників.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та практично апробувати соціально-педагогічні форми і методи, спрямовані на підтримку професійного самовизначення старшокласників Харківського ліцею № 116.

У дипломній роботі розкривається сутність соціально-педагогічної підтримки процесу професійного самовизначення старшокласників в умовах закладу загальної середньої освіти. Теоретично обґрунтовано значення професійного самовизначення як важливого етапу особистісного та соціального розвитку учнів старших класів. Проаналізовано філософські, історичні, психолого-педагогічні підходи до проблеми вибору професії. Виявлено особливості соціального становлення старшокласників, які впливають на їхню готовність до свідомого професійного вибору.

У практичній частині роботи представлено аналіз діяльності соціального педагога Харківського ліцею № 116, розроблено та апробовано авторський курс «Вибір професії», спрямований на формування навичок самопізнання, професійної орієнтації та мотивації до майбутньої трудової діяльності. Проведено діагностику рівня професійного самовизначення учнів до і після впровадження програми, що дозволило оцінити її ефективність.

Результати дослідження можуть бути використані соціальними педагогами, класними керівниками, психологами в практиці профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Ключові слова: професійне самовизначення, старшокласники, соціальний педагог, профорієнтація, заклад загальної середньої освіти, курс «Вибір професії».

ABSTRACT

Work contains: 76 pg., 4 tab., 81 sources.

The object of the study is the process of professional self-determination of high school students in the conditions of a general education institution.

The subject of the study is socio-pedagogical activity on the formation of professional self-determination of high school students.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and practically test socio-pedagogical forms and methods aimed at supporting professional self-determination of high school students of Kharkiv Lyceum No. 116.

The thesis reveals the essence of socio-pedagogical support of the process of professional self-determination of high school students in the conditions of a general secondary education institution. The importance of professional self-determination as an important stage of personal and social development of high school students is theoretically substantiated. Philosophical, historical, psychological and pedagogical approaches to the problem of choosing a profession are analyzed. Features of the social formation of high school students that affect their readiness for a conscious professional choice are identified.

The practical part of the work presents an analysis of the activities of the social teacher of Kharkiv Lyceum No. 116, developed and tested the author's course "Choosing a profession", aimed at forming skills of self-knowledge, professional orientation and motivation for future work. Diagnostics of the level of professional self-determination of students before and after the implementation of the program was carried out, which allowed to assess its effectiveness.

The results of the study can be used by social teachers, class teachers, psychologists in the practice of career guidance work with high school students.

Keywords: professional self-determination, high school students, social teacher, career guidance, general secondary education institution, course "Choosing a profession".

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШЕКЛАСНИКІВ	12
1.1. Філософський та історичний аспекти професійного самовизначення	12
1.2. Професійне самовизначення як соціально-педагогічний феномен ...	20
1.3. Психолого-педагогічні особливості старшокласників	32
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ХАРКІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ № 116 ...	40
2.1. Методи та форми професійного самовизначення старшокласників в умовах Харківського ліцею № 116	40
2.2. Розробка курсу із професійного самовизначення «Вибір професії» для старшокласників Харківського ліцею № 116	44
2.3. Діагностика професійного самовизначення старшокласників	53
Висновки до розділу 2.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТОК А	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Заява суспільства про професійне становлення підростаючого покоління, підтримку та розвиток природних дарувань, а також впровадження комплексу спеціальних заходів співдії людини у професійному самовизначенні та вибір оптимального виду зайнятості з урахуванням його потреб та можливостей, соціально-економічної ситуації на ринку праці є найважливішим компонентом навчально-виховного процесу загальноосвітніх установ.

Підготовка підростаючого покоління до життя, до праці – завдання першорядної ваги. У цьому зв'язку проблема допомоги молоді у виборі професії займає значне місце у навчально-виховній роботі загальноосвітньої школи. Від правильності обраної професії залежить вся подальша життя людини. Правильно обрана професія здатна досягти найвищих показників у трудовій та громадській діяльності, а задоволеність процесом праці та його результатами дає можливість максимального прояву творчості, кращого емоційного настрою, більш повного здійснення всіх життєвих планів як одного людини, так і суспільства в цілому.

Професійна орієнтація – частина соціального самовизначення особистості. Вибір професії по-справжньому вдалий, тільки коли він пов'язаний із соціально-моральним вибором, з роздумами про сенс життя і природи свого «я». Сама проблема вибору породжує у людей значні труднощі, оскільки передбачається відповідальність за ваш вибір. Оскільки процес вибору професії досить складний і далеко не всі люди готові до такого, то на цій основі виникає потреба в спеціальних помічниках - консультантах.

У сучасних умовах питання про професійне самовизначення школярів є важливим, а, наслідком, актуальним не лише для самого учня, а й для суспільства в цілому. Оскільки правильний вибір майбутньої професії, зроблений з урахуванням інтересів та можливостей, буде здатний підготувати

ринок конкурентоспроможних кадрів на працю; дозволить кожному члену суспільства задовольнити найвищу потребу людини – у самореалізації.

У світі існує величезна кількість професій та спеціальностей. Довідник професій налічує понад шість тисяч назв професій. Проте спеціальні дослідження показали, що школярі, як правило, знають лише від двадцяти до сорока професій. Джерелами та знаннями про професії є найчастіше особисті спостереження в побуті, розповіді батьків, телебаченні та радіо. Сорієнтуватися у світі професійного школяра дуже важко. Тому професійне самовизначення матиме стихійний характер.

Вибираючи майбутню професію, старшокласник наголошує на своїх інтересах, не враховуючи при цьому власні адекватності вимог, які пропонують сферу тієї чи іншої професійної діяльності: наявність психофізіологічних можливостей, інтелектуального потенціалу, професійно значущих якостей особистості.

Для дуже багатьох ситуацій вибір виявляється стресовим. Причини цього криються в тому, що, з одного боку, старшокласникам страшно брати на собі відповідальність за свої вчинки, з іншого - вони просто не знають, як грамотно ухвалити рішення, щоб воно відповідало їх інтересам та цілям.

Професійне самовизначення особистості - складний і тривалий процес, що охоплює практично всю життя людини, що потребує спеціальних заходів взаємодії та психолого-педагогічної підтримки. Професійне самовизначення не закінчується вибором професії. Його слід розглядати як центральний та провідний компонент життєвого та професійного становлення особистості.

Професійне та особистісне самовизначення підлітків стало предметом дослідження багатьох вчених: О.О. Клімов (розглядає роль практичних навиків у розвитку професійного самовизначення); Н.С. Пряжників (передумови виникнення проблем активізації професійного самовизначення); І.С. Кон (розглядає проблему свободи вибору).

Принципово важливим для нас було звернення до концепції професійного самовизначення молоді, розроблене вченими А.Я. Журкіної,

В.А. Поляковим, Н.С. Пряжніковим, С.В. Сальцева, С.М. Чистякової. Це дозволило розглянути проблему з позицією особистісно-орієнтованого підходу.

Обращення до самовизначення, в тому числі професійного, як до аспекту життєвого шляху людини - цінна лінія соціально-філософських умов, які цілі, спрямованість характеристики самовизначення особистості при аналізі її життєдіяльності, життєвого досвіду та розгляду подій, життєвих планів та долі. Це дозволяє визначити причинність, детермінованість різних типів та рівнів професійного самовизначення, що надзвичайно актуально та вимагає конкретизації на науково-педагогічному рівні.

Проблема професійного самовизначення школярів у психолого-педагогічних дослідженнях виступала предметом інтересу у двох іпостасях, як самостійний об'єкт вивчення (В.І. Журавльов, І.С. Кон, Т.В. Кудрявцев, В.Ф. Сафін, П.А. Шавір, В.Ю. складова частина, мета та результат) комплексної наукової проблеми професійної орієнтації школярів (Н.Ф. Гейжан, О.Є. Голомшток, Л.О. Йовайша, Є.А. Клімов, О.М. Павлютенков, С.М. Чистякова, В.Д. Шадриков та ін).

Вивчення теорії та практики з даної проблеми дозволило виявити основні суперечності, актуалізуючи проблему дослідження:

- між зростанням потреби активізації професійного самовизначення старшокласників та відсутністю різноманітності науково-обґрунтованих рекомендацій на практиці;
- необхідність професійного самовизначення старшокласників в загальноосвітніх установах та недостатню підготовку соціальних педагогів здійснювати її на кваліфікованому рівні.

Зазначені протиріччя зумовили проблему дослідження: які основні напрями діяльності соціального педагога з професійного самовизначення старшокласників за умов загальноосвітнього закладу?

Проблема дослідження визначила вибір теми дослідження: «Діяльність соціального педагога за професійним самовизначенням старшокласників в умовах загальноосвітньої установи».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично апробувати соціально-педагогічні форми і методи, спрямовані на підтримку професійного самовизначення старшокласників Харківського ліцею № 116.

Об'єкт дослідження: процес професійного самовизначення старшокласників в умовах загальноосвітньої установи.

Предмет дослідження: соціально-педагогічна діяльність щодо формування професійного самовизначення старшокласників.

Гіпотеза дослідження: діяльність соціального педагога з професійного самовизначення старшокласників в умовах загальноосвітньої установи буде успішною, якщо:

- забезпечує педагогічну підтримку професійного самовизначення старшокласників, що забезпечує прийняття школяра як суб'єкта життєвої ситуації та власного розвитку потенційних можливостей;
- використовуються профорієнтаційні заняття, що забезпечують отримання знань про себе, про світ професійної праці, які дають школярам можливість створити вільний вибір професії, розкрити у своєму призначенні;
- враховуються психолого-педагогічні особливості старшокласників.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати філософські, історичні, соціально-педагогічні та психологічні підходи до проблеми професійного самовизначення особистості.
2. Визначити вікові та психолого-педагогічні особливості старшокласників, які впливають на процес професійного вибору.
3. Охарактеризувати зміст, методи і форми соціально-педагогічної діяльності з професійного самовизначення у закладах загальної середньої освіти.

4. Розробити та впровадити авторський курс з професійного самовизначення «Вибір професії» для старшокласників Харківського ліцею № 116.

5. Провести діагностику рівня професійного самовизначення старшокласників до і після впровадження курсу та здійснити аналіз результатів.

Методологічною основою дослідження є концептуальні засади професійного самовизначення та педагогічної підтримки (О.Я. Журкіна, Н.С. Пряжніков, С.В. Сальцева, С.М. Чистякова та ін.); функціонально-особистісний підхід до процесу підготовки соціального педагога (М.А. Галагузова, В.С. Леднев, І.Я. Лернер, Л.П. Пачікова та ін.).

Дослідження, що відображають специфіку соціально-педагогічної діяльності (Ю.В. Василькова, М.О. Галагузова, О.П. Єлісеєв, І.А. Липський, Р.В. Овчарова, Г.М. Філонов).

Основні методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної, соціально-педагогічної, науково-популярної літератури; соціологічні методи (анкетування, інтерв'ювання, бесіда), спостереження (пряме, непряме, включене); експеримент, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду, анкетування, тестування, бесіда з учителями школи та батьками.

Структура дипломної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (51) та додатків (1).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШЕКЛАСНИКІВ

1.1. Філософський та історичний аспекти професійного самовизначення

Ускорення соціально-економічного розвитку суспільства тісно пов'язане з підвищенням ролі людського фактора.

Проблема професійної орієнтації має фундаментальний характер, оскільки вона загрожує загальній проблемі життєвого становлення особистості. існувала система перевірки здатності осіб, які бажали обійняти посади урядовців [6].

Саме виникнення професійної орієнтації зазвичай зв'язують з появою першого кабінету профорієнтації в 1903 р. у Страсбурзі (Франція) психологічні якості, співвідносили їх із вимогами професії і вже на підставі цього видавали рекомендації про придатність чи непридатність людини до даної професії.

Принципово новим до початку нашого столу (під час виникнення першої лабораторії профорієнтації) було те, що з проблемами вибору професії сталася значна кількість людей, які стали мигрувати в міста в пошуках роботи, що було пов'язано з бурхливим зростанням промислового виробництва в ряді країн. виникнути ринок робочої сили, тобто можливість вибрати найгідніших.

Таким чином, до кінця XIX початку XX століття виникла необхідність у розвитку спеціальних професійних служб, які обслуговували безліч людей та відповідали потребам як претендентам на нові робочі місця, так і підприємців, які пропонують ці місця та готові оплачувати професійні послуги [7].

Але критерій прояву профорієнтації, пов'язаний із зростанням та розвитком великої промисловості, на думку вчених, скоріше є соціально-

економічним і не пояснює психолого-педагогічних причин виникнення проблеми професійної орієнтації.

Виявлення таких причин і є основним завданням педагогів і психологів. Наприклад, І.С. індивідуального вибору» [12].

І.С Кон вважає, що особливостями нової години стала реально виникла перед людьми проблема свободи вибору, у психологічному сенсі не менш складна, ніж проблема, пов'язана з обмеженням свободи людини. «Якщо «Я» патріархального індивіда складалося із сукупностей його «приналежності» до різних соціально-природних спільнот, то «Я» буржуазного індивіда швидше згадує суму негативних – не тіло, не громадське положення, не діяльність, не сукупність прагнень» [12]. На думку психологів, перебування в умовах свободи вибору для багатьох людей є дискомфортним, і на цій основі можуть виникнути неврози, яких раніше не було. В даний час існує кілька концепцій, що відображають це положення. Наприклад, згідно з поглядами американського соціолога Д. Рисмана, якщо у XIX ст. Переважним типом соціального характеру в США була особистість, «орієнтована зсередини», то в сучасній Америці більшість стала особистістю, «орієнтована на інших», що прагне, перш за все, до «гармонії з оточуючими» і, по суті своєї, є конформістської.

Проблема свободи вибору (свободи самовизначення) в силу своєї складності хвилює не лише профконсультантів, а й є також предметом обговорень багатьох філософів і поширюється у найрізноманітніших гуманітарних напрямках (не тільки у професійній орієнтації). Але в найбільш сконцентрованому вигляді ця проблема представлена у професійних консультаціях, трактованих не тільки як допомога у виборі професії, але і як допомога людині самовизначитися у складному сучасному світі, щоб розвинути та реалізувати свої здібності.

Все це підтримує нерозривну зв'язок професійного самовизначення із самореалізацією людини в інших важливих сферах життя. Тому сутністю професійного самовизначення людини вчені називають самостійне та

усвідомлене знаходження сенсу обраної або вже виконуваної роботи і всієї життєдіяльності у конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації, а також знаходження сенсу у самому процесі самовизначення. Зокрема, відомий філософ Н.А. Бердяєв був приголомшений якоюсь думкою - «Нехай я не знаю сенсу життя, але шукання сенсу вже дає сенс життя, і я присвячую свою життя цьому харчуванню сенсу» [2, 165-167].

Розглядаючи передумови виникнення та розвиток проблеми активізації професійного самовизначення у широкому історичному контексті, М. С. Пряжников виділяє кілька етапів.

У первіснообщинному суспільстві багато що визначилося міфологічними уявленнями людей, а також рівнем розвитку виробничих сил та відносин між людьми. Усе це обмежувало можливості самовизначення. Скільки розподіленої праці в ту епоху ще мало обмежений характер, тому людина часто змушена вміти виконувати різні види діяльності. Однак невисокий рівень розвитку виробничих сил людини у можливих варіантах вибору не сприяв активізації професійного самовизначення у цей період.

На етапі розвитку урядових суспільств багато чого у виборі людини своєю діяльністю визначалося становими та класовими обмеженнями. У цей період істотне місце в розумінні людей належало міфологічним та релігійним уявленням про вибір людини своїм призначенням, що значно звужувало можливості самовизначення. Навіть для найбільш привілегованих представників суспільства багато чого залежало від уже кимось (батьками, жрецькими, одноплемінниками чи співгромадянами) «зумовленої» їм долі. Наприклад, один із виданих мислителів давнини Платон бачив «повний загибель» для держави в тому, що «ремісник або хто-небудь інший, ділок за своїми природними завданнями, членів переходить в стан воїнів, або коли хто-небудь з воїнів постаріється проникнути в число рад, будучи цього недостойний», а також зазначив, що правом можна вважати вищим злочином» [16, 80-83]. Але при цьому в давнину вже існував відбір найнайгідніших на вас або інші престижні види діяльності.

В епоху раннього феодалізму, коли вже були сформовані основні «світові релігії», релігійні норми ще більшою мірою справляли вплив на вибір людей на образ їхньої життя та діяльності. У цей час Августин у своїй праці «Про вільний вибір» відзначає, що за людиною визнається головна відмінність від тварин, що зазначається у його розумінні як умови самостійного вибору, але «більш піднесеним, ніж розумом» все-таки вважається Бог головним керівником життєдіяльності виборами людини [1].

У цей період міграція людей в інші міста та країни поступово стала набувати більш індивідуального характеру, що розширило можливості особистісного та професійного самовизначення, хоча й для деякої частини людей.

Епоха пізнього феодалізму і зародження капіталістичних відносин, коли продуктивні сили вишли на новий рівень і значно розширилися індивідуальні міграції населення, характеризується появою безлічі цікавих педагогічних підходів до трудової підготовки молоді та їх подальшої професіоналізації. Я. А. Коменський у своїй «Великій дидактиці» намагався перетворити школу, спираючись на ідею провідної ролі виховання та привітання юнакам «звички до праці», а також на ідею «загального» освіти, яке дозволило б навчити всіх «розпізнавати основи, властивості і все найважливіше з усього існуючого і вихідного». Ж.-Ж. Руссо закликавши навчати отроків ремеслам не лише для того, «щоб стати робітниками, а для того, щоб стати людьми», відзначаючи також, що «недостатньо вибрати корисне ремесло, - але ще, щоб воно не вимагало від людей, їм цікавих, мерзенних, несумісних з людством властивостей душі» [37, 155].

У роботах До. А. Гельвеція, І.І. ф. Герbart, Р. Оуена, І. р. Песталоцці та інші видаючі мислителі того часу закладалися моральні основи не лише освіти, а й професійної підготовки молоді до праці та всієї післядуючої життя, де постійно підтримувалася виховувальна роль творчої праці.

Дійна позиція для вступаючого в життя (самовизначеного) молодого людини відображена в ідеях педагогів більш пізньої години (початок ХІХ ст.)

Дьюї, Г. Кершенштайнера, Ст. Лая та інших. Така «дієвість» відзначала загальні потреби тієї епохи та вимоги розвиваючого виробництва. р. Кершенштайнер виступав за широке розвиток трудового виховання у школах і спеціальних майстернях, відзначаючи, що майстерні ці потрібні тому, «що не книга є носієм культури, а робота, віддана, яка жертвує собі на службу людям чи якійсь великій істині» [7, с. 487-488].

В епоху бурхливого зростання промисловості та розвитку буржуазної демократії наприкінці минулого – початку нового століття важливе значення для формування сучасних уявлень про трудову діяльність, розвиток у її людині та його професійному самовизначенні, відіграли роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників (психотехніків, педагогів, соціологів). Порівнюючи досвід зарубіжних та вітчизняних (радянських) психотехніків свого часу, Н.Н. До. Крупська писала: «У Країні Рад нас цікавитиме не лише виробництво, а й робоча маса, робоча, на цьому виробництві працює. Соціалістична психотехніка повинна звертати сугубу увагу на працівника, на те, як та чи інша спеціальність сприяє його всебічному розвитку, наскільки та чи інша професія дає йому задоволення, радість праці» [13].

У процесі розвитку багатьох психотехнічних напрямів акцент у дослідженнях дедалі більше переміщався на бік знаходження шляхів «пристосування», «адаптації» працівника до виконуваної діяльності. Загальний досвід вітчизняних дослідників кінця XIX – початку XX ст., О. А. Клімов та О. Н. Носкова пишуть про те, що «збірний матеріал може бути підтвердженням ідей щодо створення психологічних знань про роботу людини в різних формах суспільного пізнання» [9], а також важливу роль практики в розвитку проблеми професійного самовизначення працівника.

Культурно-історична обумовленість виникнення професійної орієнтації, а також її зв'язок зі складнішими питаннями побуту людини, що визначають проблеми свободи вибору, дозволила вченим виділити припущення про те, що рівень розвитку профорієнтації в тому чи іншому суспільстві (країні) є одним із показників реальної свободи вибору для більшості членів даного

суспільства. Для перевірки цього прогнозу слід звернутися до історії виникнення та розвитку профорієнтації в Україні.

Перше бюро профконсультацій виникло в Україні в 1927 р. при біржі праці гуманітарних її напрямів. Іншими словами, реальна свобода вибору для багатьох людей справді сприяла розвитку профорієнтації.

Період з кінця 50-х до середини 60-х (так званий «відлига») характеризувався відродженням деяких свобод, і саме в цей час в Україні відродилася професійна орієнтація. профорієнтацію не забороняли, а обмежували певними рамками, обумовленими цілесподібністю укріплення оборони, розвитку народного господарства та «потребами суспільства», але дуже часто не вимагали самих людей.

З середини 80-х. в Україні почалася так звана поява перебудови, коли знову були надії на демократизацію суспільної життя і справді, свободи стало набагато більше. Саме у ці роки (напередодні перебудови, 1984 р.) з'явилася постанова «Про реформу загальноосвітньої та професійної школи», яка дала вагомий імпульс для розвитку професійної орієнтації. Основний акцент при цьому був зроблений на шкільній профорієнтації. Було відкрито близько 60 регіональних центрів професійної орієнтації молоді, у багатьох школах з'явилися кабінети профорієнтації. Почалася активна підготовка профконсультантів. Були зроблені спроби перейти від суто профдіагностичної до розвиваючої допомоги самовизначаючим підліткам [17].

Але вже з 1991-1992 рр. різко скоротилося фінансування шкільної орієнтації, освіти та всієї культури в цілому: розпочався новий період – епоха «демократичних реформ», початок якого поклала «революція серпня 1991 р.». Оскільки для багатьох людей реально знизилася можливість вибору професії та місця роботи, то стало менше і свободи самовизначення. Тут спостерігається взаємозв'язок між зниженням рівня розвитку профорієнтації та зниженням свободи в цьому суспільстві.

Але особливість цього періоду, переживається Україною та вітчизняною профорієнтацією, полягає ще й у тому, що в країні стали активно створюватися

регіональні служби зайнятості населення: тобто, якщо зрівняти роботу шкільного профконсультанта та профконсультанта у службі зайнятості, слід визнати, що у школі набагато більше можливостей для систематичної, глибокої профорієнтації. самовизначення нерідко вирішуються поспіхом і часто в дуже прагматичному режимі, коли відчаюючись безробітним клієнтам необхідно негайно знайти роботу. Практики відзначають, що рівень підготовки профконсультантів служби зайнятості часом недостатньо високий, у той час як характер роботи у школі потребує більш високої кваліфікації. Цікаво, що в США для профконсультаційної роботи в школі потрібна ступінь магістра, тоді як для служби зайнятості - вимоги ще нижче (від сертифіката про закінчення школи до ступеня бакалавра та спеціалізації з консультування, реж - ступінь магістра, в залежності від порядку в тих чи інших закладах) [6].

Усвідомлюючи необхідність поновлення роботи з випускниками школи, керівники деяких служб зайнятості виділяють деяких профконсультантів для роботи у школах. Однак у цілому по країні, на думку спеціалістів, спостерігається явне зниження якості профорієнтаційної роботи. Саме тому цінно-правові проблеми професійного самовизначення висуваються на перший план, стаючи немалою мірою проблемами життєвого та особистісного самовизначення.

Якщо звернутись до досвіду інших країн, то, наприклад, у Франції розвиток професійної орієнтації проходило через наступні основні етапи:

- у 20-ті роки. основний наголос робився на безпосередньому працевлаштуванні клієнтів на роботу
- у 40-50 рр. - визначення професійної придатності клієнтів за допомогою психодіагностичних тестів
- з 70-х років. переважним стало спрямування роботи з виховання у самої молоді здатності робити вибір [14].

У США є як приватні агенції, так і спеціальні центри профорієнтації при колегіях та університетах. При Міністерстві праці створені державні центри

профорієнтації та профвідбору - кожним роком через них проходить понад 1 млн. американських підлітків.

У Великобританії провідним органом, який направляє профорієнтаційну роботу з молоддю, є Служба зайнятості молоді, яка допомагає школярам у виборі життєвого шляху. Вона знаходиться з місцевих бюро у всіх куточках країни. В Англії також є державні та приватні дослідницькі організації, що займаються проблемами профорієнтації.

У Франції відповідальність за організацію профорієнтації покладено на Міністерство національного освіти. Він виробляє директиви з профорієнтації та керує Національною службою інформації про різні види освіти та професії, розробляючи документацію для орієнтації радників.

Діяльність служби інформації та орієнтації різноманітна, її виконують співробітники цих центрів - радники орієнтації. Вони організують роботу педагогів, забезпечують консультації молодих людей, батьків та учителів, здійснюють зв'язок між навчальними закладами різних типів [45].

Практичну роботу в галузі профорієнтації та інформації проводять викладачі навчальних закладів під керівництвом радників.

У Німеччині функціонує широка мережа служб професійної консультації. Фахівці проходять спеціальну підготовку у системі вищого педагогічного освіти. Імі розробляються численні методики психофізіологічних характеристик, що беруть участь з метою визначення їх професійних можливостей.

Таким чином, професійна орієнтація - це комплекс заходів різних державних, громадських організацій з надання допомоги у виборі професії.

Професійне самовизначення - послідовний вибір професійної діяльності, що забезпечує повноцінну самореалізацію особистості у конкретних соціальних умовах. Професійне самовизначення передбачає самостійну, активну позицію особистості в освоєнні професії та поетапну реалізацію стратегії професійного самовизначення (самоутворення, самопізнання, самореалізація).

1.2. Професійне самовизначення як соціально-педагогічний феномен

Становлення особистості молодого людини в сучасних умовах неможливе поза власним самовизначенням, від якого залежить ставлення до навколишнього світу, здатність створювати вибір у різних сферах життя та в конкретній життєвій ситуації.

Теоретичний аналіз літератури свідчить про те, що в даний час термін «самовизначення» набув динамічного поширення. Він широко використовується у філософії, психології, педагогіці, соціології для позначення процесу дорослішання та становлення особистості, формування особистісних та життєвих планів, вибору професії. Однак однозначного перекладу цей термін не має. Його інтерпретація різними авторами не відповідає, що говорить про його багатозначність.

На думку П.А. Шептенко самовизначення особистості передбачає знаходження її певної позиції в різних сферах актуальної життєдіяльності та вироблення планів на різні відрізки майбутнього життя [36].

У сучасній освіті цьому феномену надається таке важливе значення, що у федеральному Законі про освіту виявляється на самовизначення як провідну мету навчання та виховання. Спроможність до самовизначення багато вчених вважають одним із найважливіших компонентів і визнать вільної особистості, уміючої розпорядитися своєю свободою з користю для себе та людей [26].

У роботі вітчизняних психологів та педагогів професійне самовизначення розглядається як центральне ланка, складова професійного становлення особистості (Є. Ф. Зеєр, Т. В. Кудрявцев, Є. С. Романова та ін.).

Багато дослідників визнають близькість самовизначення до самореалізації та саморегуляції. Так, І.І. З. Конвертує самовизначення з вибором соціально-значущих цілей, досягнення яких забезпечує самореалізацію суб'єкта [23].

А. Маслоу запропонував концепцію професійного розвитку та виділив як центральне поняття самоактуалізацію як прагнення людини вдосконалюватися, виражати, виявляти собі у значущості для нього. У його концепції близьким до поняття «самовизначення» є такі поняття, як «самоактуалізація», «самореалізація», «самообуття» [7].

Зокрема М.М. З. Пряжников, підтверджуючи нерозривний зв'язок професійного самовизначення із самореалізацією людини в інших важливих сферах життя, зазначає, що «сутність професійного самовизначення є самостійним і усвідомленим набуттям змісту виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній)

Професійне самовизначення - це одна з провідних особистісних якостей людини, що підлягає формуванню та виявляється у складному світі професії; воно супроводжується критично конструктивним ставленням до себе як суб'єкта визначеної діяльності, підтриманням своїх фізичних та інтелектуальних сил, інтересів та схильностей, ціннісних орієнтацій на рівень вимог динамічно змінюваного ринку праці [8].

К.К. Платонов стверджував, що професійне самовизначення - це ступінь самооцінки собі як спеціаліста певної професії: змістова сторона спрямованості особистості, взаємодіюча з викликом; найважливіший об'єкт формування особистості у процесі професійної орієнтації [16].

Н.С. Пряжников сформулював таке визначення, самостійне та свідоме знаходження сенсу виконуваної роботи та всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації - це професійне самовизначення /20/.

З погляду Є. А. Клімова - це діяльність людини, що приймає до або іншого змісту залежно від етапу його розвитку як суб'єкта праці [10].

С.М. Чистякова вважає, що професійне самовизначення - це процес формування особистості свого ставлення до професійної трудової сфери та спосіб її самореалізації, складова частина цілого життєвого самовизначення. Далі процес узгодження внутрішньоособистісних та соціально-професійних

потреб не завершується професійною підготовкою за обраною спеціальністю, а відбувається протягом усього життєвого та трудового шляху.

Це також вибір кар'єри, сфери додатків та саморозвитку особистісних здібностей, а також формування практичного, дійового відношення особистості до соціокультурних та професійно-виробничих умов її суспільно-корисного життя та саморозвитку [8].

Сенсотворчим стрижнем професійного самовизначення людини Н.С. Пряжников вважає свою внутрішню готовність самотійно, усвідомлено, добровільно будувати, коригувати та реалізовувати перспективи свого розвитку (професійного, життєвого, особистісного), тобто. розглядати собі розвиваючись у часі та життєдіяльності [28].

Сальцева С.В. розглядає професійне самовизначення як - послідовний вибір професійної діяльності, що забезпечує повноцінну самореалізацію особистості у конкретних соціальних умовах.

Професійне самовизначення є багатомірним і багатоступеневим процесом, який може розглядатися під різними кутами зору:

- як серія завдань, що ставлять суспільство перед особистістю - соціологічний підхід;
- як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між власними перевагами та потребами системи розподілу праці в суспільстві - соціально-психологічний підхід;
- як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність - диференціально-психологічний підхід [35].

Порозуміння професійного самовизначення як активної діяльності, що наповнюється темою або іншим змістом в залежності від етапу розвитку суб'єкта праці, вибору професійної кар'єри, сфери застосування та саморозвитку особистості, її можливостей, проглядається у багатьох дослідженнях (Є.І. Головаха, Є.А. Клімов, І.С. Кон, П.А.

Необхідно розглядати професійне самовизначення як щодо самотійного етапу соціалізації, сутність якого полягає в усвідомленні

суб'єктом того, що він хоче, що він є, що він може, що від нього хоче колектив, тобто. встановлення суб'єкта, готового функціонувати у системі громадських відносин, - звітно прозвучала у дослідженні Г.П. Нікова, В.Ф. Сафіна [36].

Образ до динамічного та процесуального характеру професійного самовизначення, здійснюваного на всіх етапах життя людини, виходить у концепції професійного самовизначення молоді, розробленої колективом дослідників ПСМ РАТ (1992). Позиції дослідників обґрунтовуються «ідеєю рівноправності взаємодії особистості та громадських структур у тривалому процесі її професійного самовизначення, що передбачає певні відносини, які, з одного боку, є рухомими силами цього процесу, а з іншого – створюють адекватне уявлення особистості про соціально-економічні завдання, які їй потрібно вирішити у майбутньому» [35].

Дослідження вчених показують, що відповідно до процесуально-результативного підходу у структурі професійного самовизначення виділяються дві групи компонентів:

- процесуальні: працьовитість, інтерес до проблеми вибору професії (1-4 класи); професійна спрямованість (5-7 класи); професійне самоусвідомлення (8-9 класи); потенційне професійне призначення (10-11 класи);
- результативні: добросовісне ставлення до своїх обов'язків, участь у профорієнтаційних іграх, мрія про ту чи іншу професію (1-4 класи); стійкі професійні інтереси та схильності, попередній вибір професії, участь у гуртках та об'єднаннях за інтересами (5-7 класи); усвідомлений профнамір і його реалізація (8-9 класи); професійне прагнення та його реалізація (10-11 класи) (Є.А. Клімов, М.В. Ретєвих, П.А. Шавір) [40].

До об'єктивних факторів професійного самовизначення належать: потреби країни, міста, області, села у кадрах; вимога до фахівця певної професії; природні завдання людини; позиція і традиція сім'ї, школи, виробничих фірм та колективів.

До суб'єктивних факторів професійного самовизначення належать: обізнаність учня про світ професій та професійних вимог; персональні професійні плани; самооцінка, схильності, інтереси

Якщо об'єктивні фактори не залежать від волі і бажання школяра, то суб'єктивні фактори залежать від самого учня та від впливу педагогів, батьків, громадськості [21].

Професійне самовизначення - це пізнавальний, самодіяльний, соціально-психологічний, детермінований процес становлення індивіда. У професійному самовизначенні виділяють певні фази (стадії):

- формування психологічної готовності до вибору, здійснення вибору;
- володіння професійною майстерністю на основі вироблення індивідуального стилю та засобів професійної діяльності, творчий внесок у підвищення кваліфікації, передача досвіду іншим людям і тому подібне [30].

Дослідники відзначають, що індивідуальна стратегія професійного самовизначення включає три основні блоки: освіта та самоосвіта, самопізнання, самореалізація особистості як суб'єкта процесу. Освіта та самоосвіта виявляються як накопичення загальноосвітніх знань, що включають знання про різні професії, здобуті в результаті цілого пошуку інформації про конкретну професію, її особливості при самообмеженні, звуження між пошуками та перспективами.

Самопізнання відбувається як у широкому плані – як індивід, людина взагалі – його образ «Я», реального та бажаного, позитивних та негативних якостей особистості, так і цілеспрямовано – як суб'єкта професійного самовизначення, діяча, перш за все важливих професійних якостей.

Самореалізація може відбуватися як активна доля в будь-яких видах діяльності, пробуджуючи і зміцнюючу соціальну сміливість, демонструючи широку амплітуду розкиду інтересів та імпульсивність метаній - шукань своїх справ та місць. Самореалізація може виступати як залучена творчість у конкретній предметній діяльності, виявляючи стійкість спрямованої змістової

активності, значущої для професійного самовизначення (О.Я. Журкіна, С.М. Чистякова).

Професійне самовизначення здійснюється під безпосереднім впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, склад і співвідношення яких також змінюються на різних стадіях становлення суб'єкта професійної діяльності. Оптимальне співвідношення для стадії професійного розвитку забезпечує зовнішніх та внутрішніх факторів шкірного становища якісні зміни в структурі самосвідомості формуючого професіонала, що виявляється, перш за все, у змінах критеріїв відносин особистості до своєї професії та до себе як до суб'єкта професійної діяльності [33].

Багато вчених висловлюють припущення про те, що етапи професійного шляху не можуть бути жорстко прив'язані до вікової шкали. У значній мірі вони залежать від змісту професії, індивідуальних і особистісних якостей людини, зовнішніх обставин. Індивідуальна траєкторія професійного шляху кожного людини є унікальною і неповторною. Під дією зовнішніх або внутрішніх умов виникають ситуації професійної переорієнтації та, відповідно, перевизначення людини своїми професійними перевагами.

Професійне самовизначення не є простим питанням для підлітків. Важливо підготувати підлітків до серйозного пошуку свого місця у житті через професійну діяльність. Вона допоможе так увійти до системи соціальних відносин, що підлітки будуть відчувати свою затребуваність. Правильна орієнтація у професії з урахуванням особливостей характеру, здібностей – запорука успіху у майбутній дорослій житті. Педагоги у своїй практичній роботі призвані допомогти дітям визначитись [2].

Основними засобами формування особистісно-професійного самовизначення випускників основної школи є:

– професійна інформація та просвітництво (інформація про кадровий запит ринку праці міста, регіону, України, про вимоги до професій до індивідуальних якостей людини, способи і шляхи їх придбання, про соціально-економічні, психофізіологічні особливості вибору професії);

- розвиток інтересів, схильностей та здібностей у діяльності, наближеній до професійної діяльності;
- організація професійної консультації (надання індивідуальної допомоги учням вибору професії, що відповідає їх індивідуальним здібностям та запитам ринку праці в конкурентоспроможних кадрах, у працевлаштуванні та навчанні);
- організація професійного відбору (спеціалізоване навчання та оцінка придатності процедури людини до володіння спеціальністю, досягнення необхідного рівня майстерності та успішного виконання професійних обов'язків у типових та специфічних ускладнених умовах);
- професійна адаптація (процес входження людини у професійну діяльність, освоєння початкових професійних знань та умінь за вибраним напрямком) [6].

Для підлітка та юнака вибір професії - у значній мірі моральна проблема. «...Головним керівником, який має нас спрямовувати при виборі професії, є благо людства, наше власне удосконалення. Не слід думати, що обидва ці інтереси можуть стати ворожими, вступити в боротьбу з іншим, що один з них повинен знищити іншу; людська природа улаштована так, що людина може досягти свого удосконалення тільки, що працює для удосконалення своїх сучасників, на ім'я їхнє благо» [12, 54-56].

Ця соціально-правова мотивація, яка не є більш характерною для радянських юнаків та дівчат, якою, стаття 40 Конституції України гарантувала не лише право на працю, але й право на вибір професії, роду зайнятості та роботи відповідно до вимог, здібностей, професійної підготовки, освіти та з урахуванням громадських потреб. Чим ширший діапазон вибору, тим психологічно складніше знайти визов [12]. Поняття «покликання» мало спочатку релігійний зміст; розумілося, що цей бог викликає людину до певної діяльності, надавши йому відповідний соціальний статус, або шляхом індивідуального відкриття (як Жанна д'Арк з'явилася уві сні богоматері). Сьогодні викликом зазвичай називають єдиність суб'єктивних схильностей та

здібностей до тієї чи іншої діяльності, в якій особистість проглядає головну сферу самореалізації. Але схильності та інтереси самі формуються та змінюються в процесі діяльності. Різко виражені, стійкі та активні схильності у дітей зустрічаються не так вже й часто. Підліток стоїть перед вибором сфери діяльності. Але тільки практично, в самому ході діяльності з'ясуватися, чи підходить вона йому чи немає.

Ситуація вибору підлітками професії містить у собі діалектичне співвідношення загальносоціальних та особистісних аспектів. Грунтуючись на цих позиціях, процес професійного самовизначення можна представити як усвідомлення своїх потреб, мотивів, інтересів (хочу); можливостей, нахилів, професійно-значимих здібностей (можу). Відносно стійких, закріплених психофізіологічних якостей (маю); співвідношення їх із темами вимог, які пред'являються соціальною ситуацією людини, який вибирає професію (вимагають) [5].

Однак у вітчизняній психології, переважає орієнтація на професійне визначення як процес формування індивідуального стилю професійної діяльності. Ця концепція заснована на наступних передпосиланнях, сформульованих О.О. Клімовим:

1. Існують стійкі, практично невикористані лічні (психологічні) якості, істотні для успіху в діяльності;
2. Можливі різні за способами, але рівноцінні за кінцевим ефектом (продуктивність праці) варіанти пристосування до умов професійної діяльності;
3. Маються широкі можливості подолання слабкої вираженості окремих можливостей за рахунок їх вправ або ж компенсації за допомогою інших здібностей, або способів роботи (знижену швидкість реагування можна компенсувати підвищенням увагою до підготовчих заходів, попередньою перевіркою; зниження активності в монотонній установці можна компенсувати тим, що людина штучно різноманітно діє - змінює порядок дій або відображає подумки і т.д.

4. Формування здібностей необхідно проводити з урахуванням індивідуальної своєрідності особистості, т.ч. е. внутрішніх умов розвитку, порядку з урахуванням зовнішніх умов (предметної та мікросоціальної середовища) [23].

Аналіз ефективності професійного самовизначення може бути проведений з урахуванням змісту та особливостей процесу професійної орієнтації школярів. Ми розглядаємо професійну орієнтацію як систему взаємодії особистості та суспільства, спрямовану на задоволення потреб особистості у професійному самовизначенні та потреб суспільства у відтворення соціально-професійної структури (рішення соціально-економічних завдань). Результатом такої взаємодії має стати наявність здібностей особистості до вибору професії.

Професійна робота охоплює всю стадію професійного розвитку особистості і ведеться безперервно та систематично. І професійна орієнтація теж. Успішність адаптації дошкільників до школи, випускників школи до самостійної життя залежить від формування життєвого стилю особистості, що визначає, як будуть вирішуватися головні життєві завдання («Я» - саморозвиток і самореалізація, діяльність - професія, любов - створення сім'ї, дружба - співпраця, друзі) [6].

До трьох років дитина проходить певні ступені професійного розвитку особистості. До нього приходить усвідомлення «Я – сам! Я – можу!». Основні сенси людської діяльності дитина досягає до восьми років і отримує перший досвід спілкування, пізнає навколишній світ, вчиться взаємодіяти з ним. Саме у цьому віці він отримує першу інформацію про різні професії. І в цей час потрібно почати формувати у дитини цілісний образ про світ професії, світ праці, викликати почуття співпричетності, інтересу, почуття до праці дорослих.

Вже в дошкільному віці можна зробити перші передумови про професійну спрямованість, скласти індивідуальну програму професійного

розвитку особистості, яка надалі буде коректуватися. У дитини у цьому віці закладаються передположення майбутньої професійної діяльності.

У процесі шкільного навчання, у віку від 6 до 12 років, дитина активно знайомиться з навколишнім світом, знайомиться з професіями своїх батьків і батьків однолітків. Приходить усвідомлення: «Ким буду, коли виросту» [14].

Важлива особливість дітей цього віку – мотивація досягнень, і, звичайно, перш за все у провідній діяльності – навчанні. Освідомлення дитиною своїх можливостей та можливостей на базі вже здобутого досвіду навчальної, ігрової та трудової діяльності призводить до формування уявлення про бажану професію. І на цьому етапі потрібна цілеспрямована профорієнтаційна робота.

У період підготовки до життя і праці (13-18 років) юнаки та дівчата, залежно від особистісних якостей, середовища, знань, умінь, інтересів, здійснюють вибір професії. Це перший етап професійного самовизначення, той момент, коли підліток задумується про своє майбутнє після закінчення школи. До цього корисно готуватися заздалегідь, оскільки питання про пошук, вибір професії є судовим [9].

Особливе місце у профорієнтації вимагає формування переконань у вигляді знань, в істинності яких людина впевнена, які представляють для нього безумовну цінність і є основою будь-якої діяльності. Переконання можуть мати різноманітну спрямованість, умовно їх можна розділити на наукові, релігійні, екологічні, громадянські тощо.

Дослідники (В.П. Бондарев, А.В. Гапоненко, Л.А. Зінгер) виділяють чотири основні підходи до формування переконань: авторитарний, коли переконання формуються прийняттям на віру почутого (або прочитаного) шляхом від поважного, компетентного людини (авторитету); емпіричний, при якому формування переконань відбувається під впливом особистого досвіду (лічної участі у якій-небудь діяльності); репродуктивний, що передбачає формування переконань через спостереження за чужою участю у діяльності та отримання певних результатів; раціональний, виражаючий у формуванні переконань

шляхом логічного обґрунтування якихось положень (застосування прийомів логічного мислення) [45].

Наявність упевнень пов'язана з проявом інтелектуальних емоцій (впевненість, сомнення і т.п.) емоції - впевненості, приходять інша – сумнів. У цьому випадку поміщається стійке рівновагу, і з появою уточненого орієнтиру (удосконаленого погляду) виникає новий стан рівноваги, що забезпечує розвиток особистості.

У сучасному суспільстві існують десятки тисяч видів праці. Шкірного з них по всій системі його вимог до людини можна назвати професією. Поняття «професія» має комплексне міждисциплінарне зміст і може в теоретичному аспекті мати безліч визначень, що відображають різні сторони цього феномена. У різних дефініціях цієї категорії виступають на перший план або концептуальний підхід із позицією теорії соціальної дії, або теорії соціальної ролі, або соціально-психологічні парадигми, або теорії систем [32].

М. Вебером виділяються два аспекти професії: спеціалізація трудових функцій і джерела доходу [25] Інший аспект виступає швидше за все як потенційна можливість, оскільки джерелом доходу є наслідком здійснення професійної діяльності з потрібними якісно-кількісними результатами. Р. Халл розглядає професію як особливу соціальну роль: «Професія - це соціальна роль, що виконується дорослими членами суспільства, яка має прямі чи непрямі соціальні та фінансові наслідки і є основним центром життя дорослого» [48]. На функціональному аспекті професії акцентується увагу Я. Щепанський: «Професія – це система дій, внутрішніх, гармонійних між собою, яка заснована на певному знанні та розумінні, спрямована на створення певного предмета чи блага. Виконання цих дій є економічною основою існування як самого працівника, так і його сім'ї» [12] В. Підмарков синтезує визначення професії, включаючи цілий «симптомокомплекс» ознак і характеристику: «Професія – комплекс елементів. Найбільш значущими є ступінь готовності до виконання даного виду праці; інституційне пізнання професії та створення системи критеріїв володіння нею» [24].

Професія виступає і як здатність людини здійснювати вимагаючу діяльність. При цьому коли індивід приступає до виконання тієї чи іншої діяльності, для нього і предмет, і кошти, і умови виконуються як задані [18].

В якості інтегрованого визначення професії може бути запропонований наступний варіант:

Професія - це здатність людини виконувати інституційно визнану та соціально-рольову систему трудових функцій, внаслідок виконання яких відповідно до системи критеріїв оцінки рівня її здійснення він отримує дохід та особисте задоволення.

Для активного професійного самовизначення учнів необхідно запровадити в їх рамках навчання додаткові навчальні курси: «Введення у світ професії», «Професійне самовизначення» та ін., мета яких буде надавати учням інформацію про світ професії та професійної орієнтації, особистісного розвитку учня, формування здібностей, що відповідають своїм вибраної професії та стану ринку праці. [35].

Необхідно пам'ятати, що кінцевий сенс профорієнтаційної роботи в школі полягає не тільки в тому, щоб реалізовувати особисті потреби людини, а й учість потреб суспільства, тому дуже важливим напрямком роботи з учасниками у школі стає формування у них мотивів і цінностей установ при виборі професії.

Таким чином, питання про вибір професії стоїть перед будь-яким старшокласником. Ця проблема особливо актуальна у зв'язку зі змінами, що знаходяться в нашому суспільстві. Про безліч нових професій школярів практично немає інформації, так і традиційні професії зазнають істотних змін. Очевидно, що формування у учнів активної життєвої позиції та готовності до професійного самовизначення є важливим моментом у шкільному навчанні.

До моменту закінчення школи дівчата та юнаки з багатьох зображених, фантастичні професії повинні вибрати найбільш реальні та прийнятні варіанти. Психологічно устремлені в майбутньому, вони розуміють, що

благополуччя і успіх у житті, перш за все, будуть залежати від правильного вибору професії.

На основі оцінки своїх здібностей та можливостей, престижу професії та її змісту, а також соціально-економічної ситуації дівчата та молоді перш за все самовизначаються у шляхах здобуття професійної освіти та резервних варіантах прийому до професійної праці.

Професійне самовизначення - послідовний вибір професійної діяльності, що забезпечує повноцінну самореалізацію особистості у конкретних соціальних умовах.

1.3. Психолого-педагогічні особливості старшокласників

Підлітковий і ранній юнацький вік (старшокласник 14-15 -17 років) – це час особистісного та професійного самовизначення. життєвого, професійного, емоційно-ціннісного вибору

Юнацькому віку властиво болючіше увагу до зростання тіла, його розміру, пропорції, до зачіски, поведінці та рухів, які незалежно від конкретної людини різняться у різних культурах. значимості. Частим приводом до зниження самооцінки є широко розповсюджені в юнацькому віці вугрі.

Соціальна адаптація старшокласників отримує імпульс до розвитку у шкільному класі. розвивається спонтанно. Часто вчителі не надають цьому явищу великого значення, що посилює, або послаблює характер взаємодії двоїстої структури колективу: формальної, яка визначається функціями колективу в школі, та неформальною, що складається у процесі вільного спілкування дітей [9].

З цих причин створюються групи та підгрупи. зазвичай неуспішні). По-третє - об'єднуються так звані «зірки», «відкинуті» чи «ізольовані» Зрозуміло, це умовне розподіл, можуть бути інші критерії та інші групи, але йдеться про те, що статус старшокласника в групі надає сильне вплив на його поведіння, самосвідомість і самосвідомо.

У юнацькі роки посилюється потреба у вільному, нерегламентованому спілкуванні. Це нормальна тенденція, яка дає юнакам можливість самовираження, встановлення нових людських контактів, з яких поступово викристалізовується щось інтимне, виключно своє. Екстенсивне поведіння підлітків поступається місцем приналежності до компанії, а в ній відбувається перевірка на самоствердження

Цей період характеризується розвитком таких видів потреб:

- потреба у безпеці (причому шукають її над сім'єю, а скоріш, у групі ровесників);
- потреба незалежності виникає у зв'язку з настанням зрілості, що посилюється завдяки когнітивним здібностям і часто пов'язується з батьківськими обмеженнями та очікуваннями. Виявляється у формі протидії нав'язуваним думкам, заперечення авторитетів, сумнівів в громадських нормах та звичаях;
- потреба у прихильності (кохання) Віддалення від батьківського дому, почуття незрозумілості, прагнення до незалежності, а також нові когнітивні здібності часто призводять до сильної ізоляції молодих людей, що підвищує їхню потребу в любові та прихильності. Цьому сприяє полове дозрівання і як наслідок його потреба в сексуальній активності, а водночас у ніжності та взаєморозумінні;
- потреба в успіху (мотивація досягнення) Вона сильна в юності у тих, хто в минулому малечі звик досягати успіху, а під час подальшого навчання в школі не відчував жорсткого зовнішнього контролю, місце якого зайняло власне прагнення високих результатів. У юнацького віку мотивація досягнення може суттєво послабшати під впливом референтної групи ровесників;
- потреба в самореалізації та розвитку свого «Я». Пов'язана з мотивацією досягнення та перегукується з потребою у визнанні та прийнятті як члена суспільства. Ця потреба значною мірою корелює з формуванням сприятливого ставлення до себе самого [8].

Значення згаданих потреб та мотивів неоднакове в різні періоди дорослішання. У підлітковому віці сильна потреба у конформізмі, у юності вона слабшає, змінюючись потребою у самореалізації та індивідуальності.

Виникає межі підліткового і юнацького віку потреба в самовизначенні (Л.І. Божович) як впливає на характер навчальної діяльності старшокласника, а часом і визначає її. Це відноситься, перш за все, до вибору навчального закладу, класів з поглибленою підготовкою, ігнорування предметів того чи іншого циклу: гуманітарного чи природничо. «Мені математика не цікава, я не буду займатися математикою, фізикою ніколи, я люблю історію, і це ті, що мені знадобитися при продовженні навчання», - часто стверджують старшокласники.

З одного боку, це вираз спрямованості особистості проектування собі у майбутнє, професійна орієнтація, але, з іншого - це невиконання вимог загальної освітньої програми навчального закладу, основа незадоволення та претензій з боку вчителів, батьків, ґрунт для конфліктів. У цілому нині такою є установка «доросліша», але нерідко у своїй виявляється досить примітивний практицизм і техніцизм, зокрема недооцінка гуманітарних дисциплін, оскільки вони «надалі не знадобляться» [10, 84].

Основним предметом навчальної діяльності старшокласника, тобто. тим, на що вона спрямована, є структурна організація, комплексування, систематизація індивідуального досвіду за рахунок його розширення, доповнення, внесення нової інформації. Розвиток самостійності, творчого підходу до вирішення, вміння приймати такі рішення, аналізувати існуючі та критично конструктивно їх осмислювати так само становить зміст навчальної діяльності старшокласника.

У старшокласника складається «особлива форма навчальної діяльності». Вона включає елементи аналізу, дослідження, загалом, контексті деякої, вже усвідомленої чи усвідомлюваної як потреби професійної спрямованості, особистісного самовизначення. «Найважливіше психологічне новоутворення цього віку – вміння школяра складати життєві плани, шукати засоби

реалізації» (Д.І. Фельдштейн) визначає специфіку змісту навчальної діяльності старшокласника [49].

Готовність ученика до професійного та особистісного самовизначення включає систему ціннісних орієнтацій, явно виражені професійну орієнтацію та професійні інтереси, розвинені форми теоретичного мислення, оволодіння методами наукового пізнання, вміння самовиховання [7].

Наведені вище приклади свідчать, що у школярів старшого віку провідною діяльністю стає навчально-професійна. Вони спрямовують свої зусилля в основному на ті види навчальної діяльності, які будуть пов'язані з їх професійною діяльністю. Тому потрібно сприяти збільшенню та поглибленню знань та умінь, пов'язаних із майбутньою професією [14].

Розширення соціального простору життєдіяльності, майбутнє водіння у післяшкільний соціум, необхідність адаптуватися до змін зовнішніх умов, пошук та вибір шляхів побудови власної життя, визначення перспектив отримання подальшого освіти – все це створює стресову ситуацію напруги, енергетичних витрат та можливих розчарувань. У разі загальної нестабільності загострюється ймовірність прийняття спонтанних, непродуманих рішень проблем екзистенційного характеру. Вважають, що без можливості зробити осознаний вибір, належної готовності до життєвої та професійності самовизначення людина втрачає можливість набути культуру, реалізувати собі як істоту самобутню та активно перетворюючу громадську життя.

Реалії навколишньої дійсності та наші уявлення про неї такі, що потрапляння людини у ситуацію невизначеності, пошуку, відсутності відповідей на багато питань стає нормою, проблема вибору (життєвого, професійного, особистісного характеру) як ніколи актуальна.

За оцінками фахівців, старшокласники стають критичнішими, самостійнішими, прагматичнішими, амбітнішими. Нічого не сприймають на віру, не поспішають погоджуватися з чужими думками, судженнями, оцінками, вимагають доказів. Сучасні старшокласники більш песимістично

ставляться до можливостей свого внеску у зміні соціальних процесів, але оптимістичніше дивляться на своє майбутнє, вірячи у можливість свого особистого успіху у житті [5].

Таким чином, саме для підліткового та раннього юнацького віку характерний процес особистісного та професійного самовизначення, який викликаний потребою особистості зайняти внутрішню позицію дорослого людини. У цьому віці школярі старших класів набувають певного стану в сім'ї, школі та громадськості, і тому суттєво змінюється зміст мотивів поведінки юнаків та дівчат. У сім'ї старший школяр починає займати становище дорослого, він розуміється на внутрішньосистемних відносинах, усвідомлює громадське та матеріальне становище сім'ї. У школі юнак і дівчина повністю опановують свої розумові процеси. Найважливішим психологічним новоутворенням цього віку є вміння школяра скласти життєві плани. Провідна діяльність – навчально-професійна. Особливо серйозно юнаки та дівчата вивчають навчальні предмети, які відповідають майбутній професії.

Життєвий план - явище одночасно соціального та етичного порядку. діяльністю. Так, майже всі опитані старшокласники на запитання анкети, чи мають вони життєві плани, відповідали утвердно. орієнтовані на результат, а не на процес розвитку: підліток може у деталях представляти своє майбутнє громадське положення, не замислюючись над тим, що для цього потрібно зробити Звідси і характерна завищеність рівня домагань, потреба вбачати себе неодмінно визначним, великим [29]

Дуже важливим є також рівень поінформованості старшокласників як про майбутню професію, так і про себе молоді люди. ймовірніше, що його вибір несамотійний і відбувається не на основі його власної системи цінностей, а за чиєюсь підказкою та на базі недостатньої інформації [26].

Вибір професії відбиває певний рівень індивідуальних домагань. Завищень. Це нормально і навіть корисно, оскільки стимулює людину до зростання та подолання труднощів.

Основні параметри професійної зрілості:

Автономність-відокремлення собі від світу оточуючих людей, вміння відокремити свої цілі від цілей батьків та інших значущих осіб.

Інформованість – значний обсяг інформації на двох рівнях:

1. Інформація про світ професій в цілому, позитивне ставлення до будь-якого виду праці, рівень осознаності основних масових професій, знання основних вимог професії до людини.

2. Інформація про окремі професії або групи професій, умови роботи (фізичні та соціально-економічні), особливості психофізіологічної сфери, пізнавальної сфери та особистості, вимоги до рівня освіти та конкретні місця здобуття освіти, перспективи професійного зростання.

Вміння приймати рішення - послідовні етапи: збір можливих варіантів вирішення, збір інформації щодо кожного варіанту рішення, дослідження шансів успішності в кожній альтернативі, зв'язок кожної альтернативи з цілями та цінностями людини, розробка конкретного плану дій та визначення факторів, що сприяють чи перешкоджають цьому варіанту вирішення проблеми, формулювання плану дій для нових можливостей та розвитку.

Емоційне ставлення до вибору професії – позитивний емоційний настрій, життєвий оптимізм, емоційна врівноваженість, переносимість невдач.

Планування – етапи: збір інформації, концептуалізація, дизайн, втілення у життя [27].

В результаті виходить, що не тільки випускник школи, що самовизначається, але і його чисельні помічники завжди можуть орієнтуватися на різні цілі вибору для досягнення основних параметрів професійної зрілості. «критеріїв» побудови типології вибору, з найцікавішим варіантом стала б самостійна побудова підлітком своїх власних просторів за самостійно виділеними критеріями [33].

Отже, юнацький вік є у буквальному значенні слова «третій світ», що існує між дорослим і дорослим. обстановка: зміна характеру діяльності, становище в суспільстві та колективі, інтенсивність спілкування.

Основними психолого-педагогічними особливостями старшокласників є:

1. Прийняття власної зовнішності та ефективного використання свого тіла: необхідно усвідомити його особливості та навчитися осмислено керувати ним під час спортивних зайнять, на дозвіллі, у роботі та повсякденній житті.

2. Засвоєння чоловічої чи жіночої ролі: молоді люди повинні індивідуально обрати структуру статевої поведінки та «образ» своєї статевої ролі.

3. Встановлення нових і зрілих відносин із ровесниками обох статей.

4. Завоювання емоційної незалежності від батьків та інших дорослих.

5. Підготовка до професійної кар'єри: навчання у юнацькому віці прямо чи опосередковано націлене на освоєння професії.

6. Підготовка до шлюбу та сімейної життя: набуття знань та соціальної готовності необхідних для виконання завдань, пов'язаних з партнерством та сім'єю.

7. Формування соціально відповідальної поведінки: йдеться про підготовку до участі в діяльності на користь суспільства та прийняття політичної та громадської відповідальності громадянина.

8. Побудова системи цінностей та етичної свідомості як орієнтирів власної поведінки: критичний аналіз цінностей навколишньої культури має призвести до формування самостійної структури цінностей як керівництва до дій.

Характерною є риса юнацького віку – формування життєвих планів.

Висновки до розділу 1

Проблема професійного самовизначення, самобутності та індивідуальності у професії, самопізнання та самоосвіти – специфічна особливість розвитку суб'єктивності у юнацького віку, без якої неможливе

формування особистості нового типу – конкурентоспроможної особистості в реальних ринкових умовах сучасної України.

Основними психолого-педагогічними особливостями старшокласників є:

1. Прийняття власної зовнішності та ефективного використання свого тіла: необхідно усвідомити його особливості та навчитися осмислено керувати ним під час спортивних занять, на дозвіллі, у роботі та повсякденній житті.

2. Засвоєння чоловічої чи жіночої ролі: молоді люди повинні індивідуально обрати структуру статевої поведінки та «образ» своєї статевої ролі.

3. Встановлення нових і зрілих відносин із ровесниками обох статей.

4. Завоювання емоційної незалежності від батьків та інших дорослих. Батькам нелегко визнати за дітьми право на незалежність: як би вони не прагнули виховувати дітей самостійними, їм хотілося б якнайдовше зберегти сімейну структуру із взаємною залежністю дітей і батьків.

5. Підготовка до професійної кар'єри: навчання у юнацькому віці прямо чи опосередковано націлене на освоєння професії.

6. Підготовка до шлюбу та сімейної життя: придбання знань та соціальної готовності необхідних для виконання завдань, пов'язаних з партнерством та сім'єю.

7. Формування соціально відповідальної поведінки: йдеться про підготовку до участі в діяльності на користь суспільства та прийняття політичної та громадської відповідальності громадянина.

Побудова системи цінностей та етичної свідомості як орієнтирів власної поведінки: критичний аналіз цінностей навколишньої культури має призвести до формування самостійної структури цінностей як керівництва до дій

Професійне самовизначення-послідовний вибір професійної діяльності, що забезпечує повноцінну самореалізацію особистості у конкретних соціальних умовах.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ХАРКІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ № 116

2.1. Методи та форми професійного самовизначення старшокласників в умовах Харківського ліцею № 116

Природно, вибір професії, виявлення її особливостей, відповідність внутрішньому бажанню - досить складний та тривалий процес. При цьому типові помилки багато в чому можуть бути пов'язані з недостатнім рівнем критичності учнів (якщо він спостерігається у старшокласника) і це не дозволяє йому в повному обсязі виявити і дати об'єктивну характеристику свого положення, на цьому тлі бачення проблеми спрощується, а до варіантів можливих рішень пред'являються більш поверхневі.

При побудові планів отримання професійної освіти необхідно орієнтувати старшокласників на глибокий аналіз їхньої реальної ситуації, формувати у них реалістичні очікування щодо можливості задоволення найважливіших потреб молодого людини на різних етапах професійного становлення.

Соціологи виявили, що у дівчат загалом більш ідеалізоване, ніж у юнаків, уявлення про сферу праці. Наступний життєвий досвід, зміна демографічного статусу помітно змінюють оцінки багатьох професій. Особливо зменшується в очах життя привабливість робітничих професій на виробництві та транспорті, «чоловічих» професій у сфері матеріального виробництва. Стабільними залишаються оцінки професій сфери обслуговування, конторських службовців. Деяко привабливішими виглядають професії педагогічної та медичної сфери. Дівчата під час виборів професії не завжди орієнтуються на необхідність урахування вимог менш віддаленого їм етапу народження і дітей.

Таким чином, профілактика подальших розчарувань полягає у наданні допомоги учасникам у професійному самовизначенні та формуванні правильних уявлень про професію на ранніх етапах вибору трудового шляху та організації.

База нашого дослідження була Харківський ліцей № 116.

На першому етапі організації процесу професійного самовизначення старшокласників соціальний педагог виявляв пріоритети учнів у виборі професій. Було проведено опитування серед старшокласників. Учнім було поставлено 4 питання:

1. Чи визначилися ви щодо своєї майбутньої сфери діяльності?
2. Чим керуєтеся під час виборів професії?
3. Які професії, на Вашу думку, є престижними та потрібними?
4. Яка сфера діяльності вас приваблює?

За результатами проведеного дослідження ми зробили такі висновки:

У першому харчуванні за ступенем сформованості професійного вибору відповіді старшокласників умовно розділилися на 4 групи:

1. Ті, хто визначився – 30%
2. вагаються - 30%
3. Нестійкі – 16%
4. Пасивні – 24%

Таким чином, близько третини учнів, які закінчують школу, не знають, що робитимуть далі. Ця ситуація викликана цілою низкою причин. Тут, певною мірою, виявилися загальні зміни у стилі життя молоді, особливо тієї її частини, на яку цінності творчої праці втратили значення. Також існують об'єктивні труднощі професійного самовизначення молоді в умовах неясності перспектив розвитку країни низки галузей виробництва, поганого матеріального забезпечення сфер науки, культури, освіти.

На інший питання 92% опитуваних важливим складовим назвали високий рівень заробітної плати, серед них 62% виступають лише за чесні доходи, 30% учнів не важливий шлях отримання доходів.

При виборі професії 32% учнів керуються порадами старших членів сім'ї. Особливо це яскраво виявляється у сім'ях, де батьки з вищою освітою чи комерсантами.

Престижність, ще один фактор, у чому визначальний вибір майбутньої професії (46%), 22% опитуваних приваблює перспектива професійного зростання та прагнення реалізувати свої інтереси та здібності.

У третьому харчуванні престижність професій серед юнаків визначається так: перше місце виходять підприємець, бізнесмен – 16 %; далі престижність видів професій розподіляється так: юрист, працівник правоохоронних органів – 14 %; інженер-конструктор -10%; торговий працівник, комерсант, журналіст, бухгалтер – 8%; військовий -6%; навчачь, дослідник, дипломат, мошенник чи професійний злодій – 4 %; письменник, художник, робітник, учитель, вихователь – 2%.

Шкала престижності професій серед дівчат є такою картиною:

- юрист, працівник правоохоронних органів-16%;
- медпрацівник, лікар, журналіст-14%;
- підприємець, бізнесмен – 12%;
- менеджер, артист, художник, письменник, торговий працівник – 10%;
- бухгалтер – 8%;
- вчитель – 6%.

Падіння престижності та прибутковості у свідомості молоді деяких найважливіших із соціальної точки зору професій не означає падіння престижності та прибутковості кваліфікованої праці взагалі, а лише зміну пріоритетів у рамках спеціальностей кваліфікованої праці. Це добре видно на прикладі відповідей молоді на відкритий питання про найпрестижніші та найприбутковіші професії.

Найбільш престижними учні назвали професії сфери комерції та бізнесу, якщо не брати до уваги юриста. Це пояснюється такими причинами як: нестабільна економічна ситуація в країні, яка не сприяє нормальному розвитку

приватного сектору економіки; відсутність цивілізованого ринку праці, особливо молодих спеціалістів; висока криміналізованість економіки; висока вартість навчання у ЗВО.

У четвертому харчуванні переваги юнаків мало від переваги дівчат. На першому місці – робота у фінансовій сфері в державних органах – 48 % (працівники міністерств, органів виконавчої влади, фіскальних органів, бухгалтерії). Далі, на іншому місці – сфера охорони здоров'я та освіти – 20 %. комерційну сферу діяльності обрали 12% опитуваних. Промислове виробництво залучає 8%, армія – 6%, наука – 4%, сільське господарство – 2%.

Можна дійти невтішного висновку, що на момент закінчення школи старшокласники (70 %) перебувають у стані невизначеності. Це пов'язують із нестабільною ситуацією країни, а також із певним спадом в умовах профорієнтаційних дій із боку школи. Проблемою молодого покоління є вибір між матеріальним аспектом та обов'язком перед громадськістю.

Незважаючи на те, що старшокласники найбільш престижною та прибутковою вважають комерційну сферу діяльності, вони не прагнуть у ній працювати, віддаючи перевагу надійності та спокою ризику та невизначеності. Насправді молоді люди воліють «золоту середину» – роботу у фінансовій сфері будь-якої державної структури. Несподівано багато відсотків (20%) набрали традиційно малооплачуваних професій у сфері охорони здоров'я та освіти, хоча престижність такої роботи визнали небагато. Тут грає велику роль соціальна значущість професії, що, в свою чергу, свідчить, що молодь усвідомлює цю значимість та її ціннісні орієнтації залишаються непохитними.

Важливим аспектом є те, що всього 22% опитуваних учнів керуються при виборі професії власними інтересами та можливістю реалізувати свої здібності. Тому необхідно активізувати діяльність освітніх закладів з педагогічної підтримки та допомоги школярам.

На сьогоднішній день виділяються чотири моделі професійного самовизначення молоді залежно від особливостей регіональної системи освіти:

- «стихійна», за якою педагоги відчуються відповідальними лише за здобуття учнями базових знань та їхнього інтелектуального розвитку;
- «традиційна», яка шкільноцентрична за своєю природою та була більш характерною для радянської системи освіти;
- «селекційна», за якою діяльність освітніх закладів спрямована на жорстку диференціацію учнів;
- «гуманістична», яка передбачає, що освітній процес спрямований на підготовку молоді, здатної самостійно діяти та приймати рішення в умовах сучасної дійсності.

2.2. Розробка курсу із професійного самовизначення «Вибір професії» для старшокласників Харківського ліцею № 116

У нашому дослідженні ми орієнтувалися на гуманістичну модель професійного самовизначення молоді. На її основі відбувалася організація діяльності соціального педагога з професійного самовизначення старшокласників за умов Харківського ліцею № 116.

Проблема, з якою працює шкільний колектив - самовизначення школяра з урахуванням ціннісного орієнтування. Підготовка учнів до свідомого вибору професії зумовила необхідність створення раціональної системи психолого-педагогічної допомоги та підтримки у професійному самовизначенні.

У цій школі здійснюється однорічний курс із професійного самовизначення «Вибір професії», який розрахований на надання допомоги у виборі професійної діяльності, виборі профілю навчання з поглибленим вивченням низки предметів для успішного освоєння цієї діяльності в майбутньому.

Основними завданнями цього курсу є:

- виявлення учнів, схильних до певної професійної діяльності (на основі використання різноманітних методів вивчення особистості школяра);

- озброєння школярів знаннями про професію, а також знаннями своїх можливостей;

- створення сприятливих умов для розвитку у школярів стійких інтересів та схильностей, формування необхідних, основних для професії особистісних якостей, умінь та навичок.

У програмі виділяються дві основні функції:

- освітня (повідомлення учнями відомостей про професію та поглиблене вивчення профілюючих предметів);

- виховує (засвоєння знань та формування на цій основі відносин, суджень, інтересів, схильностей, психологічної готовності до оволодіння професією).

У процесі курсу «Вибір професії» використовували різноманітні форми організації та методи навчання: комбінований урок, конференція, круглий стіл, прес-конференція, індивідуальні та групові бесіди; рольові ігри; демонстрація кіно- та відеофільмів, семінари, опис професій, зустріч з представниками окремих професій, диспут, конкурс, складання та вирішення професійних кросвордів та ін.

Діяльність соціального педагога включала аналіз матеріалів ЗМІ, знайомство з реаліями ринку праці та ринку освітніх послуг; із проблемою професійних домагань людини; з технологією вербалізації та аналізу факторів, що впливають на вибір професійних старшокласників.

У ході програмних зайняття було реалізовано профорієнтаційну гру «Лабіринт вибору професії». Ігровий «Лабіринт», орієнтований на формування внутрішньої готовності до професійного самовизначення школярів. Метою цієї гри була активізація вибору професії учнями старших класів. У ході проходження лабіринту вирішувалися завдання практичного знайомства учнів із технологією вибору професії, а також здійснювалася демонстрація школярам можливостей консультанта – соціального педагога та знайомство з ринком праці у захоплюючій формі. В організації лабіринту були задіяні психологи, профконсультанти, соціальний педагог та викладачі школи,

батьки. Головна умова гри – зробити самостійний вибір дороги без огляду на друзів та товаришів, при цьому по допомогу можна звертатися до консультантів.

Безпосередньо лабіринт розташований у великому холі. Крім того, задіяно 8 ізольованих аудиторій та актовий зал. Наведемо короткий опис процедури гри.

1. Хлопці визначають свій індивідуальний шлях проходження лабіринтом, захищений розділовою стрічкою, відповідаючи на поставлені запитання у тестовій формі:

- «Чи вважаєш ти вибір професії необхідним кроком у життя кожного людини?». Якщо "Так" - рух вліво, "Ні" - рух праворуч;
- «Зробив ти вибір професії?» Якщо «Так» – рух прямо, «Ні» – рух справа;
- «Я бажаю отримати додаткову інформацію про майбутню спеціальність» - рух ліворуч;
- «Я бажаю отримати додаткову інформацію про навчальні заклади таких фахівців, що готують» - рух прямо і т.п. буд.

2. За підсумками виборів потоки учасників розподіляють на дві умовні групи:

- із вираженою готовністю до професійного самовизначення;
- з несформованою готовністю до професійного самовизначення.

Перша група поділяється на підгрупи за актуальним запитом:

- додаткові відомості про професію,
- додаткова інформація про навчальні заклади, які готують фахівців з обраної професії,
- визначення професійних переваг тестовими методами,
- побудова професійних планів.

Наприкінці руху лабіринтом сформовані групи учасників зустрічаються саме з тими фахівцями, які необхідні на цьому етапі професійного самовизначення.

3. Організація роботи секцій (майстерень, лабораторій, студій тощо):

– «Лабораторія самопізнання» - для хлопців, які не зробили вибір майбутньої професії, зазнають труднощів «самоподання», не знають своїх схильностей, не визначили інтереси, де вони отримують відповіді, проходячи психологічне тестування;

– «Лабораторія професіознавства» - для хлопців, які вже визначились з вибором професії, де вони мають можливість познайомитися з професіограмами, затребуваністю на ринку праці, предметною стороною трудової діяльності;

– на «Території можливостей для розуму та зростання» фахівці служби зайнятості проводять віртуальну екскурсію по навчальних закладах міста та області, інформують про рівні професійної освіти, умови навчання та вступу;

– для старшокласників, які не мають особистого професійного проекту, працює студія «Алхімія майбутнього». Учасники цієї підгрупи мають можливість проаналізувати разом із психологом різні ситуації свого професійного самовизначення, побудувати п'ятирічний план майбутнього та зробити обґрунтований своєчасний вибір життєвого та професійного шляху;

– «Майстерня змін» пропонує учасникам гри, які мають труднощі у виборі майбутньої професії, в цікавій ігровій формі скласти індивідуальний професійний план, оцінити реальність його виконання.

Школярі, які закінчили заняття раніше за інших, переміщуються біля творчої майстерні «Світ, у якому хочу жити». Створюючи портрет свого бажаного майбутнього, вони порушують питання: «Чого я хочу?», «Що я можу, для цього зробити вже зараз?», «Яке моє ідеальне майбутнє?», а отримані відповіді переносять на папір за допомогою фарб та олівців.

4. Завершення гри.

Після закінчення роботи предметних секцій дороги лабіринту приводять старшокласників до загальної зали «Всесвітньоможних», у якій студенти, лицеїсти, учні професійних училищ, які вже пройшли етап професійного

самовизначення, творчо розкривають зміст своїх професій школярам. Барвисті костюми, найскладніші зачіски, проникливі вірші, професійні гімни - запам'ятовується запрошення у світ професій.

Відмінні риси такої форми роботи - невимушена обстановка, ігрова форма у поєднанні з інформаційно насиченою кваліфікованою соціально-педагогічною, психологічною та профконсультаційною допомогою.

В результаті профорієнтаційних ігор у старшокласників були сформовані такі знання та вміння:

- знання та представлення про вимоги сучасного суспільства до професійної діяльності людини, про ринок професійної праці та освітніх послуг;

- знання про можливості здобуття освіти не тільки в умовах обраного профілю, а й у подальшій перспективі;

- знання про психологічні засади прийняття рішення в цілому та вибір профілю навчання, зокрема;

Вміння:

- знаходити вихід із проблемної ситуації, пов'язаної з вибором профілю навчання та шляхи продовження освіти;

- об'єктивно оцінювати свої індивідуальні можливості відповідно до обраної діяльності;

- ставити цілі та планувати дії для їх досягнення; виконувати творчі вправи, що дозволяють набути відповідного практичного досвіду.

Програма передбачала направленість у знаходження старшокласниками свого образу «Я», у придбанні вмінь, необхідних під час виборів професії, прийняття рішення про вибір професії.

Програма курсу ґрунтувалася на наступних засадах поведінки учасників групи: добровільність участі, «тут і тепер», повага до іншого, конфіденційність.

Важливими складовими у процесі проведення зайняття були: принцип активності, принцип дослідницької творчої позиції, принцип об'єктивації (усвідомлення) поведінки, принцип партнерського спілкування.

У ході програми старшокласникам пропонувалося зіставити потенційне професійне «хочу» та реальне «могу» і по можливості перенести ситуацію цього зіставлення на проблему вибору профілю навчання, а також створити «педагогічно-провокаційну» ситуацію зіткнення факторів вибору профілю навчання за допомогою заповнення таблиць прийняття рішення. Робота з ними дозволяла учням формулювати, ранжувати і наочно, «кількісно» співвідносити аргументи «за і проти» вибору профілю.

Після аналізу ситуації щодо вибору професії та актуалізації на цьому прикладі всіх здобутих у ході зайняти знання та навичок, члени групи переходять до аналізу власного рішення про вибір професії. Для цього соціальний педагог просить учнів переглянути і зібрати докупи всі записи, що стосуються їхнього вибору професії:

Заняття 1 – інформаційна карта зі всіма доповненнями;

Заняття 2 - міжособова взаємодія;

Заняття 3 - алгоритм прийняття рішення та таблиці аналізу професій;

Заняття 4 – своє емоційне ставлення до обраної професії;

Заняття 5 - самоопис здібностей, перелік професій, обраних відповідно до самоопису;

Заняття 6 - список цінностей та відповідних їм професій;

Заняття 7 – самоопис особистості;

Заняття 8 – своє уявлення про себе через 10 років.

На основі всієї зібраної інформації учасники письмово виконують роботу на вибір професії на основі алгоритму прийняття рішення. Старшокласники можуть обговорювати моменти, що викликають сумніви, із провідними групи. Година виконання завдання 20-30 хвилин. Соціальний педагог стежитиме, щоб у групі виникали дискусії. Кожен працює самостійно.

Після виконання завдання учасники обмінюються думками, відповідаючи на запитання:

- Хто дійшов залишкового рішення про вибір професії?
- Виконання якихось пунктів алгоритму викликало найбільші труднощі?
- Чого не вистачає для залишкового ухвалення рішення?

Учасники можуть не ухвалити залишкового рішення. Головне, що під час зайняти учасники навчилися, як це треба робити, і зможуть застосувати знання (повністю чи частично) у будь-якій життєвій ситуації.

Майже всі учасники наголошували на тому, що заняття наштовхнули їх на прийняття професійних рішень. Наприклад: "Зрозумів, що можу працювати з людьми" (Микита); «Вирішила вибрати професію психолога, а не педагога, там ширші можливості самовираження» (Маша); «Вибираю інформатику, а не педагогіку, бо ризикання з людьми і можу не порозумітися з колегами та батьками» (Таня).

Як позитивний ефект можна відзначити, що на запитання Чи хотів би я знову брати участь у тренінгу? всі відповідали ствердно. Варіанти тренінгів вибиралися різні – відкриті групи, психотерапевтичні групи, групи із більш поглибленим самопізнанням. Були й такі відповіді: «Що я отримав, я ще не побачивши, бо це, на мою думку, виявиться з часом» (Володимир). Тобто хлопці інтуїтивно відчують, що результати консультування виявлятимуться в їхній майбутній житті. Висловлювалися також зауваження.

У курсі використовувалися сюжетно-рольові ігри, аналіз конкретних ситуацій. Старшокласники виконували певні ролі (соціального педагога, школяра, клієнта, батьків тощо) та відтворювали відповідну поведінку. При цьому інші учасники мали змогу простежити позитивні та негативні сторони поведінки та проаналізувати ситуацію. Дані ігри допомагали виробленню практичних професійних та соціальних навичок.

У процесі проведення ділових ігор використовувалися основні психолого-педагогічні принципи:

- принцип імітаційного моделювання змісту професійної діяльності, конкретних умов та динаміки виробництва;
- принцип відтворення проблемних ситуацій, типових для даної професійної діяльності через систему ігрових завдань, що містять деякі протиріччя;
- принцип спільної діяльності учасників в умовах взаємодії виробничих функцій фахівців, що імітуються у грі;
- принцип діалогічного спілкування та взаємодії партнерів з гри як необхідна умова вирішення навчальних завдань, підготовки та прийняття погоджених рішень.

Дані гри виступали формою відтворення предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності, моделювання тих систем відносин, які характерні для цієї діяльності, моделювання професійних проблем, реальних протиріч та труднощів, що випробовуються у типових професійних проблемних ситуаціях.

Гра допомагала вирішувати «серйозні» завдання розвитку особистості; учні засвоювали знання, вміння у контексті професії, набували і професійної компетенції та соціальної компетенції (навички взаємодії у колективі виробничників, навички професійного спілкування з людьми та управління ними). Але ця «серйозна» діяльність реалізується в ігровій (частково азартній) формі, що дозволяла учням інтелектуально та емоційно «розкріпачитися», виявляти творчу ініціативу.

Виховуючий та розвиваючий ефект гри визначався тими сприятливими обставинами, в яких опинялися її учасники. Насамперед це чудова можливість для активної міжособистісної взаємодії та професійного самовизначення.

Між соціальним педагогом та дітьми склалися успішні конструктивні відносини, які характеризувалися:

- по-перше, що допомагає поведінка будувалася на відносинах довіри, надійності, відповідності:

– по-друге, були відсутні зовнішні оцінки, що звільняло особу від залежності полону стереотипних оцінок, допомагало людині за зрозуміти, що центр ответственности (і оцінки!) знаходиться всередині його самого; він відповідає за себе сам;

– по-третє, відкрито демонструвалися почуття симпатії, інтересу, шанування до особистості, що підкреслювало її несхожість, незалежність і допомагало перекласти безважні формально-професійні відносини, що заважають, у повноцінно людські;

– по-четверте, практикувалося співпереживаюче розуміння, яке полягало у прийнятті людини як суб'єкта постійно поточної, змінної, незастиглої життєвої ситуації та власного розвитку потенційних можливостей. Це вимагало спільного аналізу наявного досвіду осіб істоті для осмислення значущості їх у майбутній професії.

Таким чином, для старшокласників процес професійного самовизначення, вибір профілю навчання є головним питанням їх освітнього розвитку. Його дозвіл допоможе їм зорієнтуватися в перспективності вибору подальших шляхів отримання освіти, визначитися з майбутньою сферою професійної діяльності.

Зміст програмних зайнять передбачав спонукати старшокласників до активного самопізнання, дослідження власних пізнавальних ресурсів та можливостей, а також має допомогти їм зорієнтуватися у планах на майбутнє життя.

Основними методами та формами діяльності соціального педагога з професійного самовизначення соціального педагога були: комбінований урок, конференція, круглий стіл, прес-конференція, індивідуальні та групові бесіди; рольові ігри; демонстрація кіно- та відеофільмів, семінари, опис професій, зустріч з представниками окремих професій, диспут, конкурс, складання та вирішення професійних кросвордів та ін.

2.3. Діагностика професійного самовизначення старшокласників

У нашому дослідженні з метою визначення сформованості професійного самовизначення старшокласників було використано диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО) «Я віддаю перевагу» (Кузьменкова О.В.).

Мета: диференціація на різні типи професій.

Випробовуваний повинен у кожній із 20 пар запропонованих видів діяльності вибрати лише один і у відповідній клітині листа відповідей поставити знак «+». Старшокласникам пропонувалась інструкція: «Припустимо, що після відповідного навчання Ви зможете виконати будь-яку роботу. Але якби Вам довелося вибирати лише з двох можливостей, щоб Ви віддали перевагу?» (Додаток 1).

Лист відповідей зроблено так, щоб можна було підрахувати кількість знаків «+» у кожному з п'яти стовпців. Кожен із п'яти стовпців відповідає певному типу професій. Досліджуваному рекомендується вибрати той тип професій, який одержав максимальну кількість знаків «+». Назва типів професій за стовпцями:

- 1) «Людина - природа» - всі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом та лісовим господарством;
- 2) «Людина – техніка» – всі технічні професії;
- 3) «Людина - людина» - всі професії, пов'язані з обслуговуванням, зі спілкуванням;
- 4) «Людина - знак» - всі професії, пов'язані знаками, зокрема музичними спеціальностями;
- 5) «Людина – художній образ» – усі творчі спеціальності.

Час обстеження не обмежується, хоча випробуваного слід попередити в тому, що з питаннями годі було довго замислюватися і зазвичай виконання завдання потрібно 20-30 хвилин. Можливе використання методики індивідуального або групи. Соціальний педагог може зачитувати питання групі піддослідних, але в разі обмеження години відповіді. Такий спосіб

застосовується, коли соціальний педагог має працювати в обмеженому часовому інтервалі.

Під час проведення методики ми спостерігали різні реакції з боку піддослідних: деякі відзначали відповіді не замислюючись, інші навпаки надовго «поринали» у роздуми, але всі виявили інтерес, ніхто не відмовився від виконання завдань.

Після інтерпретації всіх аркушів відповіді нами було відзначено шлюб цієї методики - те, що результат не завжди означений, тобто. може вийти рівну кількість "+" за двома типами професій.

В цьому випадку результати такі: по-перше, виділилися дві основні групи піддослідних. Перша, у яких однозначна відповідь та друга, у яких дорівнює кількість «+» за двома типами професій.

Таким чином, виходячи з результатів отриманих після проведення методики, спрямованої на дослідження професійного самовизначення старшокласників, слід зазначити:

- старшокласники розподілилися у професійному виборі відповідно до існуючих типів професій;
- відсутні особи, які не определились із професійним майбутнім що в цій групі піддослідних переважає тяжіння до типу професій «Чоловік-людина»

Для вивчення мотивації вибору професії випускниками 9-х та 11-х класів старшокласникам було поставлене запитання: «Що Ви збираєтесь робити після закінчення 9 (11) класу?»

–% випускників 9-х класів має намір продовжити своє навчання у школі та після її закінчення вступати до ЗВО. 55% учнів хочуть одразу після закінчення 9-го класу продовжити своє навчання у технікумах та коледжах. Здобути робочу професію в професійному училищі або ліцеї збираються 11% учнів та 14% випускників 9-х класів на момент опитування ще не знали, що робитимуть після закінчення 9-го класу.

–% випускників 11-х класів будуть вступати до ВНЗ, здобути робітничу професію до професійного училища або ліцею збираються 4% і лише 2% хочуть піти працювати.

Це свідчить про те, що випускники 11 класів добре усвідомлюють, що в даний час наявність тільки загального середнього освіти є недостатньою для того, щоб знайти хорошу роботу (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

Життєві та професійні плани випускників загальноосвітньої школи

Що ви збираєтесь робити після закінчення 9 (11) класу?	11 «А» %	10 «А» %	9 «А» %	9 «Б» %
Продовжу навчання в школі, і після її закінчення вступатиму до ЗВО	96	92,5	22	19
Буду вступати до коледжу	-	-	61	50
Буду вступати до професійного училища, ліцей	4	4	9	12
Ще не знаю	-	-	9	19
Піду працювати	-	4	-	-

З метою аналізу найбільш найкращих видів діяльності нами було поставлено запитання: «Якби всі види праці оплачувалися однаково, якій би Ви надали перевагу?».

Найбільш привабливою для сучасних випускників є праця, пов'язана з інформаційними та комп'ютерними технологіями 14,3%. По-перше, це з тим, що час уміння працювати з комп'ютером необхідно у багатьох сферах діяльності, а по-друге, про те, що спілкування з комп'ютером стає дедалі доступнішим для сучасних школярів. Інше місце займає мистецтво 12%. З розвитком великої кількості різних фірм, організацій виникла потреба у дизайнерських, рекламних видах робіт. Підприємницька діяльність 10% також досить залучають випускників (див. таблицю 2.2).

Таблиця 2.2

Види діяльності, що найбільш надають перевагу випускникам

Якби всі види праці оплачувалися однаково, якій би ви віддали перевагу?	11 «А» %	10 «А» %	9 «А» %	9 «Б» %	%
Інформаційні та комп'ютерні технології	11	13	19	15	14,3
Мистецтво (живопис, дизайн, танець, музика, акторська майстерність, літературна творчість)	18	19,2	7	5,3	12
Реклама, туристичний бізнес	9,1	6,5	4,6	10,4	7,6
Техніка	3,9	4,7	3,4	4,9	4,2
Економіка, бухгалтерський облік, податки, обробка документації	13,4	10,1	7,5	5,6	9,7
Підприємницька діяльність	11,5	17,2	8	4,8	10
Керівництво людьми	9	6,2	4,3	6,5	6,4
Юриспруденція	19	13	2	-	8
Медицина	6	15	9	6	9,3
Силові структури (військова служба, міліція, МНС, охорона, митниця)	2,2	6	1,7	3,6	3,3
Транспорт	3,5	4,3	1	5	3,6
Виховання та навчання	3	2	2,3	2,2	2,8
Торгівля	11,3	7,8	10,5	7,2	9
Виробництво та переробка сільськогосподарської продукції	0,2	0,7	0,3	0,4	0,3
Немає відповіді	-	-	1,7	1	0,5

Вибираючи дані види діяльності, учні, часто мають лише поверхове представлення про зміст цих професій та вимоги, які вони пред'являють до фахівців. Також пріоритетними є економіка та бухгалтерський облік 9,7%. Тривожним фактом є те, що виробництво та переробка сільськогосподарської продукції цікавить лише 0,3% учнів. Найбільш популярними серед випускників 11-х класів є професія юрист 17%, хоча багато організацій, фірм вже отримали професіонали, які допомагають їм захищати себе і успішно функціонувати. Професії економіст, фінансист, бухгалтер (8%) також залишаються досить популярними серед учнів, незважаючи на те, що на даний час ринок праці вже достатньо заповнений фахівцями і існують значні проблеми щодо трудоустрою за цими професіями. Розвиток в останній час

високих технологій провокує попит молоді на професії програміст та оператор ПК 8,2%. Слід зазначити зростання інтересу школярів до професій дизайнер і модельєр-конструктор 4%. Професію підприємець обрали 9% випускників.

Діагностично досліджуваними нами було визначено такі показники професійної зрілості як:

- автономність,
- поінформованість,
- вміння приймати рішення,
- емоційне ставлення до вибору професії,
- планування.

Крім цього, оцінка ефективності програми проводилася такими методами:

1. Опитування проводитиметься перед першим заняттям та наприкінці останнього. Отримана різниця балів свідчить про зміни, що відбулися.

2. Самозвіт учасників групи після закінчення зустрічей. На останньому занятті членам групи пропонується опитувальник, мета якого – з'ясувати, чим допомогла їм групова консультація.

Відповідно до самозвітів, групова консультація має ефект:

1. Пов'язаний із самопізнанням - розвиток рефлексії та умінь за самоаналізом; отримання знань із саморегуляції;
2. Пов'язаний із міжособистісною взаємодією - підвищення прагнення зрозуміти партнера; вміння здійснювати зворотний зв'язок;
3. Пов'язаний із аналізом ситуації та вмінням приймати рішення.

Думки учасників групи щодо виконання методик:

- «Бесіді варто було б чергувати з якимись ігровими моментами. Так просто цікавіше» (Маша);
- «Здивувався ігровим тестам. Спершу думавши, що на заняттях буде більше занудства, але потім згодом побачивши, що тут цікаво» (Микита);
- «Надто велике враження особисто на мене справили заняття групи, побудовані у формі диспутів, дискусій, де кожен міг розкритися» (Оля).

Щоб оцінити результативність діяльності професійного самовизначення старшокласників, було проведено комплекс діагностичних заходів.

Дані первинної діагностики професійного самовизначення старшокласників за основними показниками представлені у таблиці 3

За даними діагностики виявлено, що старшокласники мають загальне уявлення про світ професій. 15 % їх відповідали критерію автономності, що виявляється: у прагненні мати глибокі знання та навички хоча в одній області; загальної орієнтації на успіх; прийняття відповідальності за власні дії; власної активності в отриманні інформації та виборі професійного шляху.

Таблиця 2.3

Результати діагностування основних показників професійного самовизначення старшокласників (первинна діагностика)

Показники професійного самовизначення	Кількість учнів (%)
Автономність	15
Поінформованість	35
Вміння приймати рішення	15
Емоційне ставлення до вибору професії	10
Планування	25

Критерію поінформованості відповідало 55% респондентів. Цей критерій виявляється: у позитивному ставленні до будь-якого виду праці, у певному рівні освіченості щодо основних масових професій, в умінні виділяти основні вимоги професії до людини, у прагненні до самооцінки в контексті професійного самовизначення.

Уміння приймати рішення - 15 %, що виявляється у бажанні та вмінні збирати і накопичувати інформацію, здатність співвіднести наявну інформацію з аналізованою проблемою та оцінити її, здатність взяти на себе відповідальність за прийняте рішення, здатність оцінити потенційний ризик прийнятого рішення, здатність отримати у процесі вирішення проблеми саме той результат, який планувався.

% опитаних відповідали критерію емоційного ставлення до ситуації вибору професії, що виявляється в загальному настрої людини і тісно пов'язані

з емоційним компонентом зрілості особистості в цілому, позитивному емоційному настрої, життєвому оптимізмі, емоційній врівноваженості, переносимості невдач. Критерій планування – 5% опитаних.

Результати діагностування на заключному етапі свідчили про позитивну динаміку розвитку професійних якостей старшокласників. Після закінчення програми підлітки стали усвідомлювати реальну складність проблеми професійного самовизначення і більш відповідально ставитися до свого рішення, зокрема багато з них відклали залишкове рішення про вибір професії, щоб більше дізнатися про цікаву професію, перевірити свої сили (див. таблицю 2.4).

Таблиця 2.4

Порівняльний аналіз основних показників професійного самовизначення старшокласників

Показники професійного самовизначення	Первинна діагностика, (%)	Підсумкова діагностика, (%)
Автономність	15	20
Поінформованість	35	40
Вміння приймати рішення	15	20
Емоційне ставлення до вибору професії	10	15
Планування	25	30

Аналіз даних таблиці 4 показує, що доля школярів у програмі підвищила рівень автономності і сформувала вміння приймати рішення (на 5%). Рівень поінформованості старшокласників підвищився на (5%). З'явилося та закріпилося позитивне емоційне ставлення дітей до різних видів трудової діяльності, розширився їхній особистий досвід. Підвищилася активність старшокласників, спрямована на отримання початкової профпідготовки до обраної професії, участь у практичній діяльності, що цікавлять бесіди з представниками професій.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що значна частина випускників націлена на отримання вищої освіти; найбільш привабливою для випускників є праця, пов'язана з інформаційними та комп'ютерними технологіями; учні досить орієнтуються у світі професій. Високий рівень готовності учнів до професійного самовизначення підтверджується успішною організацією соціально-педагогічної діяльності.

Висновки до розділу 2

Активне залучення підлітків до освоєння професійної культури під час здійснення конструктивних кроків на рівні держави у сфері молодіжних проблем, зайнятості населення, здійснення обґрунтованої соціально-економічної політики створити умови для становлення активного працездатного та соціально компетентного населення.

База дослідження була Харківський ліцей № 116.

У цій школі здійснюється однорічний курс із професійного самовизначення «Вибір професії», який розрахований на надання допомоги у виборі професійної діяльності, виборі профілю навчання з поглибленим вивченням низки предметів для успішного освоєння цієї діяльності в майбутньому.

У процесі курсу «Вибір професії» використовували різноманітні форми організації та методи навчання: комбінований урок, конференція, круглий стіл, прес-конференція, індивідуальні та групові бесіди; рольові ігри; демонстрація кіно- та відеофільмів, семінари, опис професій, зустріч з представниками окремих професій, диспут, конкурс, складання та вирішення професійних кросвордів та ін.

Діяльність соціального педагога включала аналіз матеріалів ЗМІ, знайомство з реаліями ринку праці та ринку освітніх послуг; із проблемою професійних домагань людини; з технологією вербалізації та аналізу факторів, що впливають на вибір професійних старшокласників.

Процес самовизначення може мати сприятливий характер при здійсненні з боку дорослих профорієнтаційної підтримки, яка є вирішенням завдань професійного самовизначення, сприяє процесу ціннісного та професійного вибору. Ця підтримка включає:

- вивчення соціальних факторів та їх динаміки, що впливають на професійний вибір;
- навчання учнів старших класів здійсненню самопізнання своїх індивідуальних особливостей;
- створення середовища для сприятливої інтелектуальної, емоційної та комунікативної взаємодії учнів в умовах школи та позашкільної установи;
- орієнтацію на особистісні, інтелектуальні та професійні якості, які будуть необхідні для життя; створення умов розвитку тих сторін особистості старшокласників, які дозволять їм у подальшому вирішувати нестандартні життєві завдання;
- приведення шкільного середовища у відповідність до мотивів особистісного зростання учнів; профорієнтаційне забезпечення підтримки старшокласників за умов здійснення вибору.

ВИСНОВКИ

Вибір професійного шляху випускників школи є одним з найважливіших подій його особистісного та життєвого самовизначення. Цей вибір нині ускладнений економічними та соціальними обставинами. Дослідження соціальних цілей та цінностей старшокласників у галузі праці та освіти свідчать про те, що робота з професійного самовизначення на етапі ранньої юності має проводитися інтенсивно, щоб допомогти молодим людям зробити достойний життєвий вибір.

Виходячи з цього, нами було визначено таку тему дослідження: «Діяльність соціального педагога з професійного самовизначення старшокласників в умовах загальноосвітньої установи».

Мета дослідження полягала у виявленні методів та форм організації діяльності соціального педагога з професійного самовизначення старшокласників та експериментальному їх апробуванні.

Відповідно до мети було визначено та вирішено такі завдання дослідження.

Перше завдання містило аналіз філософської, соціально-педагогічної, психологічної літератури з досліджуваної проблеми, який показав, що питання професійного самовизначення в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Професійне самовизначення це сутнісний бік процесу розвитку особистості: безперервна взаємодія суб'єкта із зовнішнім світом; активний пошук для себе, своєї можливості участі у професійній діяльності. Професійне самовизначення передбачає вироблення своєї позиції ситуації, що характеризується великим ступенем невизначеності. Щоб визначитися у проблемно-орієнтаційній ситуації, особистості потрібно співвіднести свої потреби, позиції, інтереси, мрії зі собственними можливостями: підготовленість, здібності, емоційно-вольові якості, стан здоров'я. Можливості, у свою чергу, необхідно співвіднести до вимог професійного навчального закладу, професії, спеціальності, конкретної трудової функції.

Метою професійного самовизначення є формування в учнів старших класів внутрішньої готовності самостійно та осознано планувати, коригувати та реалізовувати перспективи свого розвитку (професійного, життєвого та особистісного).

Професійне самовизначення-послідовний вибір професійної діяльності, що забезпечує повноцінну самореалізацію особистості в конкретних соціальних умовах. Професійне самовизначення передбачає самостійну, активну позицію особистості освоєння професії та поетапну реалізацію стратегії професійного самовизначення (самоосвіта, самопізнання, самореалізація).

Відповідно до іншого завдання дослідження, було визначено психолого-педагогічні особливості старшокласників у загальноосвітній школі.

Основними психолого-педагогічними особливостями старшокласників є:

1. Прийняття власної зовнішності та ефективного використання свого тіла: необхідно усвідомити його особливості та навчитися осмислено керувати ним під час спортивних зайнять, на дозвіллі, у роботі та повсякденній житті.

2. Засвоєння чоловічої чи жіночої ролі: молоді люди повинні індивідуально обрати структуру статевої поведінки та «образ» своєї статевої ролі.

3. Встановлення нових і зрілих відносин із ровесниками обох статей. Важливим стає вплив групи.

4. Завоювання емоційної незалежності від батьків та інших дорослих. Батькам нелегко визнати за дітьми право на незалежність: хоч би як вони прагнули виховувати дітей самостійними, їм хотілося б якомога довше зберегти сімейну структуру із взаємною залежністю дітей і батьків.

5. Підготовка до професійної кар'єри: навчання у юнацькому віці прямо чи опосередковано націлене на освоєння професії.

6. Підготовка до шлюбу та сімейної життя: набуття знань та соціальної готовності необхідних для виконання завдань, пов'язаних з партнерством та

сім'єю. Продовження часу навчання найчастіше до третього десятиліття життя у зв'язку з розвитком суспільства змушує шукати нові рішення.

7. Формування соціально відповідальної поведінки: йдеться про підготовку до участі в діяльності на користь суспільства та прийняття політичної та громадської відповідальності громадянина.

Побудова системи цінностей та етичної свідомості як орієнтирів власної поведінки: критичний аналіз цінностей навколишньої культури має призвести до формування самостійної структури цінностей як керівництва до дій.

Відповідно до третього завдання було реалізовано різноманітні методи та форми соціально-педагогічної діяльності з професійного самовизначення старшокласників: комбінований урок, конференція, круглий стіл, прес-конференція, індивідуальні та групові бесіди; рольові ігри; демонстрація кіно- та відеофільмів, семінари, опис професій, зустріч з представниками окремих професій, диспут, конкурс, складання та вирішення професійних кросвордів та ін.

Дослідження показало, що діяльність соціального педагога з професійного самовизначення старшокласників в умовах загальноосвітньої установи буде успішною, якщо: здійснюється педагогічна підтримка професійного самовизначення старшокласників, що забезпечує прийняття школяра як суб'єкта життєвої ситуації та власного розвитку потенційних можливостей; використовуються профорієнтаційні заняття, що забезпечують отримання знань про себе, про світ професійної праці, які дають школярам можливість здійснити вільний вибір професії, розкрити своє призначення.

Найбільш ефективно соціально-педагогічна підтримка професійного самовизначення старшокласників здійснюється, якщо соціальний педагог: допомагає учню побачити його потенційні можливості та особистий досвід людини з її власної точки зору; вивільняє тенденції особистості до зрілості, розширюючи його світогляд, спонукаючи до пізнання світу професій та свого образу «Я», значимого для майбутнього професійного життя; організує накопичення досвіду та способів діяльності, активно задіявши можливості

організму людини, створюючи ситуації самостійного функціонування особистості.

Реалізація соціально-педагогічної підтримки професійного самовизначення старшокласників сприяє збереженню єдності самопізнання, самоосвіти та самореалізації, що є базисом професійного самовизначення особистості, та виявляє основні функції підтримки: загальноорієнтаційну, пізнавально-активізуючу та практико-організаційну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова, Н. А. Значення показників функціонування сім'ї у професійному самовизначенню старшокласників / Н. А. Александрова // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №4. – С. 67-69.
2. Ананко Т. Теоретичні аспекти професійної орієнтації в загальноосвітніх навчальних закладах України / Тетяна Ананко // Вища школа. – 2014. – № 11/12. – С. 91-99. – Бібліогр.: с. 99.
3. Андрейко А. Вибір професії в умовах сьогодення : наук.-практ. семінар для старшокласників / Андрій Андрейко // Психолог. – 2010. – № 42. – С. 3- 10.
4. Белошицький О. Соціально-педагогічні проблеми профорієнтації учнівської молоді / Олександр Белошицький // Трудове навчання. – 2012. – № 4. – С. 46-51. – Бібліогр.: с. 51.
5. Білоус, Р. М. Мій професійний вибір: тренінг старшокласників / Р. М. Білоус // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №1. – С. 10-22.
6. Білоус, Р. М. Психологічна структура та ознаки професійного наміру особистості / Р. М. Білоус // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №4. – С. 70
7. Близнюк, Н. Профорієнтаційна робота у школі / Н. Близнюк // Завуч (Шкільний світ). – 2012. – №15. – С. 34-46.
8. Волобуєва, Т. Підготовка педагога до профорієнтаційної роботи як підсистема неперервної педагогічної освіти / Т. Волобуєва // Освіта України. – 2011. – №1/2. – С. 7.
9. Гурська Г. Профорієнтаційна робота психолога / Галина Гурська // Директор школи. – 2010. – № 20. – С. 22-23.
10. Єдинак С. Профорієнтація школярів. Виховний аспект / Світлана Єдинак // Завуч. – 2011. – № 36. – С. 13-15.

11. Зайчук С. Ранній вибір майбутньої професії. Формування свідомого ставлення старшокласників до майбутнього / Світлана Зайчук // Психолог. – 2012. – № 2. – С. 8-11.
12. Зверко Т. Практичні аспекти управління професійною орієнтацією студентів у ВНЗ / Тамара Зверко // Вища школа. – 2014. – № 1. – С. 91-95.
13. Зима О. Профорієнтаційна робота як елемент виховного процесу в університеті / Олександр Зима // Вища школа. – 2015. – № 9/10. – С. 96- 108. – Бібліогр.: с. 107.
14. Злочевська Л. С. Арт-терапія у професійному самовизначенні молоді / Л. С. Злочевська // Професійно-технічна освіта. – 2013. – № 1. – С. 46-49. – Бібліогр.: с. 49.
15. Калінська А. В. Змістова структура готовності старшокласників до професійного вибору в галузі економіки та підприємництва / А. В. Калінська // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 4. – С. 20-28. – Бібліогр.: с. 27-28.
16. Калінська А. В. Профорієнтація старшокласників в умовах профільного економічного навчання / А. В. Калінська // Географія та економіка в сучасній школі. – 2013. – № 5. – С. 38-42. – Бібліогр.: с. 42.
17. Кидисюк, Н. П. Ким стати? : дидактичні матеріали з профорієнтаційної роботи у 1-4 класах / Н. П. Кидисюк, Т. Б. Хомуленко. – Х. : Основа, 2012. – 143, [1] с. – (Бібліотека журналу «Початкове навчання та виховання»; вип. 12 (96)).
18. Кизенко В. І. Постнекласична методологія профорієнтаційної діяльності в умовах профільного навчання / Кизенко Василь Іванович // Український педагогічний журнал = Ukrainian Educational Journal. – 2016. – № 1. – С. 94- 108. – Бібліогр.: с. 105-106.
19. Кириченко В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії : навч. посіб. / В. Кириченко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 109 с. – Бібліогр.: с. 98-109.
20. Ковальчук Г. Управління знаннями як компонент якості професійноорієнтованого навчання в системі соціально-економічної безпеки

локального середовища / Галина Ковальчук // Вища школа. – 2015. – № 4-5. – С. 20-37. – Бібліогр.: с. 35-37.

21. Козлик, Т. В. З досвіду організації профорієнтаційної роботи школи / Т. О. Козлик // Класному керівнику. Усе для роботи (Основа). – 2011. – №10. – С. 2-13.

22. Концепція державної системи професійної орієнтації населення : проблема, на розв'язання якої спрямована Концепція : затв. постановою Каб. Міністрів України від 17 верес. 2008 р. № 842 // Труд. підготовка в закл. освіти. – 2009. – № 1/2. – С. 3-5

23. Коренькова О. Крок у майбутнє : профорієнтаційне заняття з елементами тренінгу / О. Коренькова // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 108-109

24. Котик І. О. Роль рефлексії у формуванні готовності до вибору професії / І. О. Котик // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 67-71.

25. Кравченко Т. В. Формування батьківської компетентності як засобу підвищення ефективності професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 4. – С. 11-16. – Бібліогр.: с. 16.

26. Кравченко Т. В. Формування образу професійного майбутнього старшокласників у взаємодії сім'ї і школи / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 3. – С. 5-10. – Бібліогр.: с. 10.

27. Кравчук Л. А. Профорієнтація в вузе: проблеми, практика, проекти / Л. А. Кравчук // Педагогіка. – 2014. – № 3. – С. 92-96. – Бібліогр.: с. 96.

28. Лавренюк Н. В. Методика проведення профорієнтації / Лавренюк Н. В. // Все для вчителя. – 2010. – № 28/29. – С. 16-23.

29. Лаврінова О. Свідомий вибір майбутньої професії. Вплив особистісної зрілості старшокласників / Олена Лаврінова // Психолог. – 2010. – № 37. – С. 9-12.

30. Лапій, В. «Готуємо школярів до свідомого вибору професії...» // В. Лапій. – Педагогічна думка. – 2012. – №4. – С. 35-37.
31. Липова Л. Шкільний центр допрофільної підготовки, профільного навчання і профорієнтації: зміст і завдання діяльності / Людмила Липова, Поліна Замаскіна, Віктор Малишев // Рідна школа. – 2010. – № 3. – С. 43-46 : табл. – Бібліогр.: с. 46.
32. Липова, Л. Вибір профілю навчання – важливий крок до професійного самовизначення / Л. Липова, В. Малишев, П.Замаскіна // Практика управління закладом освіти. – 2011. – №4. – С. 36-46.
33. Любар О. О. Школа і вибір професії / О. О. Любар // Управління школою. – 2016. – № 10/12. – С. 18-36.
34. Мельник О. В. Післяіндустріальний світ: нові виклики до професійної орієнтації дітей та учнівської молоді / О. В. Мельник // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 24-30. – Бібліогр.: с. 30.
35. Мельник О. В. Почуття самодостатності як чинник професійного успіху особистості на ринку праці / О. В. Мельник // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 2. – С. 76-83. – Бібліогр.: с. 82-83.
36. Мерзлякова О. Л. Профорієнтація. Шпаргалка для вчителя / Олена Мерзлякова. – Київ : Шкільний світ, 2016. – 158, [1] с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
37. Мерзлякова О. Профорієнтація в сучасній школі / Олена Мерзлякова // Психолог. – 2015. – № 23/24. – С. 4-30. – Бібліогр.: с. 30.
38. Методи психодіагностики у професійному самовизначенні молоді : метод. посіб. [для пед. працівників] / [авт.: О. В. Мельник, Л. С. Злочевська, Н. С. Гончар] ; НАПН України. Ін-т проф.-техн. освіти. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – 109 с. 31.
39. Миколаєнко А. Професійна орієнтація та професійне самовизначення учнів загальноосвітніх навчальних закладів / А. Миколаєнко, В. Герасимчук // Рідна школа. – 2012. – № 11. – С. 66-70.

40. Міщанін, Н. Проблеми професійного самовизначення: перший крок у 8 класі з курсу «Людина і світ професій» / Н. Міщанін // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №7. – С. 14-16.
41. Навігатор у світі професій : [профорієнтаційний напрям виховання] // Шкільна бібліотека. – 2013. – № 11/12. – С. 118-160.
42. Найдьонов М. І. Психологія престижності професій : монографія / М. І. Найдьонов ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 160 с.
43. Некраш, Л. Вибір професії: як діяти, щоб не помилитися / Л. Некраш, М. Стрільник. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
44. Олійник, О. Сімейне професійне консультування в системі загальної середньої освіти / О. Олійник // Заступник директора школи. – 2012. – №12. – С. 37-42.
45. Павлова О. В. Робота з профорієнтації зі старшокласниками як засіб їх соціокультурного розвитку / О. В. Павлова, І. А. Скалдуцька // Виховна робота в школі. – 2010. – № 3. – С. 22-26.
46. Панасевич Д. Зв'язок вищої освіти з виробництвом – крок до підвищення якості підготовки фахівців / Дмитро Панасевич, Алла Солоденко // Вища школа. – 2013. – № 10. – С. 39-44. – Бібліогр.: с. 43.
47. Панова, Л. Г. Професійний навігатор : урок-гра / Л. Г. Панова // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2012. – №12. – С. 21-22
48. Панова, Л. Г. Світ професій: рольова гра «Башта» / Л. Г. Панова, О. Й. Благодірова // Шкільному психологу. Усе для роботи (Основа). – 2012. – №11. – С. 26-27
49. Педагогічна підготовка батьків до професійного самовизначення дуетей старшого шкільного віку : методичні рекомендації / О.М. Докукіна, Т.В. Кравченко, Л.В. Повалій. – К., 2013

50. Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників : методичний посібник / [В.П. Горпинюк, О.М. Докукіна, В.Г. Постовий]; за заг. ред. Т.В. Кравченко. – К., 2013.

51. Пономаренко В. Діагностика здатності студентів до професіоналізації / Володимир Пономаренко // Вища школа. – 2015. – № 9-10. – С. 23-41. 31. Пономарьова Г. Мотивація у виборі профілю навчання / Галина Пономарьова // Директор школи. – 2011. – № 7. – С. 11-16 ; № 8. – С. 16-20.

52. Про затвердження Примірного положення про консультативний центр для батьків або осіб, які їх замінюють і дітей, які виховуються в умовах сім'ї [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.06.2011 №714 – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14429.html>

53. Про освіту : Закон України : за станом на 8 грудня 2006 р. / Верховна Рада України. – Офіційне видання. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 40 с. – (Серія «Закони України»).

54. Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.11 №1243 – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/.

55. Професійна орієнтація : підручник / Єгорова Є. В. [та ін.] ; [за ред. О. М. Ігнатович]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 239, [1] с.

56. Профорієнтаційна робота психолога / [упоряд. Т. Гончаренко]. – Київ. : Шк. світ, 2007. – 126, [1] с. – (Бібліотека "Шкільного світу").

57. Профорієнтація : перший крок на шляху до мети // Завуч (Шкільний світ). – 2011. – №24. – С. 1-24.

58. Психодіагностичне забезпечення профорієнтації в системі педагогічної освіти : посібник / [Є. В. Єгорова та ін.] ; [за ред. О. М. Ігнатович] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 227 с.

59. Психологія профорієнтації у системі педагогічної освіти : монографія / [Єгорова Є. В. та ін.] ; [за ред. О. М. Ігнатович] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 247 с.
60. Рибалка В. В. Психологія і педагогіка праці особистості : посібник / В. В. Рибалка ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 135 с. – Бібліогр.: с. 126- 135.
61. Рудаківська С. Школа – КиМУ: партнерство в освіті / Світлана Рудаківська // Вища школа. – 2016. – № 3. – С. 33-41. – Бібліогр.: с. 41.
62. Садоян, І. А. Рання професійна орієнтація – актуальна проблема сьогодення / І. А. Садоян // Нива знань. – 2012. – №4. – С. 57-60.
63. Северіна Л. До проблеми профорієнтації / Лорина Северіна // Психолог. – 2010. – № 12. – С. 20.
64. Синявський В. В. Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування : метод. посіб. / В. В. Синявський ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 83 с. – Бібліогр.: с. 83.
65. Ситнікова, Г. О. Обираємо професію – обираємо життя / Г. О. Ситнікова, Н. П. Біличенко // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2012. – №12. – С. 18-20.
66. Слободенюк О. Ми – за свідомий вибір професії / Олександр Слободенюк // Директор школи. – 2010. – № 38/39. – С. 53-55.
67. Соціально-психологічні чинники престижності професій: підготовка молоді до активного самоздійснення на сучасному ринку праці : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології ; [за наук. ред.: М. І. Найдьонова, Л. В. Григоровської]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 270, [1] с. – Бібліогр.: с. 264-271.
68. Титаренко О. Допрофільна підготовка та профільне навчання : робота соц.-психол. служби шк. / Олена Титаренко, Катерина Стояновська // Школа. – 2014. – № 2. – С. 70-96. – Бібліогр.: с. 96.

69. Ткаченко В. Профорієнтаційна робота : модель / Валентина Ткаченко // Директор школи. – 2011. – № 19. – С. 19-22 ; № 20. – С. 14-19.
70. Ткаченко Т. Вибір успішної професії : з досвіду експеримент.-інновац. роботи / Тетяна Ткаченко // Директор школи. – 2016. – № 3/4. – С. 94-105.
71. Харитонова С. Профорієнтація та психологія професійного вибору / Світлана Харитонова // Завуч. – 2012. – № 15. – С. 19-33.
72. Хмелева-Токарева, О. Сучасна шкільна профорієнтація / О. Хмелева-Токарева, І. Ткачук // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №2. – С. 12-13.
73. Цікавий світ професій : розробки занять для учнів 3-4 класів / авт.-упоряд. Г. І. Білоус. – Х. : Основа, 2012. – 94, [2] с. – (Бібліотека журналу «Початкове навчання та виховання»; вип. 3 (99)).
74. Челпанова В. Профорієнтаційна робота психолога в навчальному закладі : семінар для психологів / Віра Челпанова // Психолог. – 2011. – № 26/27. – С. 45-46.
75. Шевчук С. Дослідницька еколого-натуралістична робота в структурі ціннісних орієнтацій старшокласників на етапі професійного самовизначення / Світлана Шевчук // Рідна школа. – 2011. – № 12. – С. 71- 72. – Бібліогр.: с. 72.
76. Шліхта Г. О. Соціально-психологічні аспекти проведення профорієнтації в загальноосвітньому закладі / Г. О. Шліхта // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка / [голов. ред. П. Ю. Саух ; відп. ред. Н. А. Сейко ; відп. секр. Н. П. Щербакова]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 54. – С. 86-88. – Бібліогр.: с. 88.
77. Щербань Т. О. Психолого-педагогічні аспекти профдіагностики школярів / Т. О. Щербань // Стратегії управління закладами освіти в умовах формування інформаційного суспільства. Вип. 1 / Ін-т пед. АПН України ; [редкол.: В. М. Мадзігон та ін.]. – Київ ; Миколаїв : Іліон, 2008. – С. 319- 325. – Бібліогр.: с. 324-325.

78. Юденкова О. Модель упровадження профільного навчання старшокласників на базі ресурсного центру – стратегія розвитку регіону Олена Юденкова // Професійно-технічна освіта. – 2016. – № 1. – С. 48-52. – Бібліогр.: с. 52.

79. Яланська С. Система профорієнтаційної роботи у навчальному закладі / Світлана Яланська // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 80-83. – Бібліогр.: с. 83.

80. Янцур М. С. Професійна орієнтація і методика профорієнтаційної роботи : курс лекцій / М. С. Янцур ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Київ : Слово, 2012. – 463 с. – Бібліогр.: с. 257-378.

81. Яременко Л. Позашкільна освіта як поле професійного самовизначення і трудового виховання особистості / Лілія Яременко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2014. – № 5-6. – С. 68-73. – Бібліогр.: с. 72.

ДОДАТОК А

Диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО) «Я віддаю перевагу» (О. В. Кузьменкова)

Мета: диференціація на різні типи професій.

Зміст методики: випробуваний повинен у кожній з 20 пар запропонованих видів діяльності вибрати тільки один і у відповідній клітині листа відповідей поставити знак "+".

Інструкція: «Припустимо, що після відповідного навчання Ви зможете виконати будь-яку роботу. Але якби Вам довелося вибирати лише з двох можливостей, що б Ви віддали перевагу?»

1а. Доглядати тварин	або	1б. Обслуговувати машини, прилади (стежити, регулювати)
2а. Допомогати хворим людям, лікувати їх	або	2б. Складати таблиці, схеми, програми для обчислювальних машин
3а. Слідкувати за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, художніх листівок, грамплатівок	або	3б. Слідкувати за станом, розвитком рослин
4а. Обробляти матеріали (дерево, тканину, метал, пластмасу тощо)	або	4б. Доводить товари до потребителя (рекламувати, продавати)
5а. Обговорювати науково-популярні книги, статті	або	5б. Обсуждать художественные книги (пьесы, концерты)
6а. Вирощувати молодняк (тварини будь-якої породи)	або	6б. Тренувати товаришів (або молодших хлопців) у виконанні будь-яких дій (трудових, навчальних, спортивних)
7а. Копіювати малюнки, зображення, настроювати музичні інструменти	або	7б. Керувати будь-яким вантажним (підйомним чи транспортним) засобом - підйомним краном, трактором, тепловозом та ін.
8а. Повідомляти, роз'яснювати людям потрібні їм відомості (у довідковому бюро, на екскурсії тощо)	або	8б. Оформляти виставки, вітрини чи брати участь у підготовці п'єс, концертів
9а. Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку), житло	або	9б. Шукати та виправляти помилки у текстах, таблицях, малюнках
10а. Лечить животных	або	10б. Виконувати обчислення, розрахунки
11а. Виводити нові сорти рослин	або	11б. Конструювати, проектувати нові види промислових виробів (машини, одяг, будинки, продукти харчування тощо)
12а. Розбирати суперечки, зварювання між людьми, переконувати, роз'яснювати, карати, заохочувати	або	12б. Розбиратися в кресленнях, схемах, таблицях (перевіряти, уточнювати, упорядковувати)
13а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності	або	13б. Спостерігати, вивчати життя мікробів
14а. Обслуговувати, налагоджувати медичні прилади, апарати	або	14б. Надавати людям медичну допомогу при пораненнях, забоях, опіках тощо.
15а. Складати точні описи - звіти про явища, що спостерігаються, події, вимірювані об'єкти та ін.	або	15б. Художньо описувати, зображати події (спостерігаються чи представлені)
16а. Делать лабораторные работы	або	16б. Приймати, оглядати хворих, розмовляти з ними, призначати лікування
17а. Фарбувати або розписувати стіни приміщень,	або	17б. Здійснювати монтаж будівлі або

поверхню виробів		збирання машин, приладів
18а. Організувати культпоходи однолітків чи молодших хлопців до театрів, музеїв, на екскурсії, у туристичні походи тощо.	або	18б. Грати на сцені, брати участь у концертах
19а. Виготовляти за кресленнями або деталі, вироби (машини, одяг), будувати будівлі	або	19б. Займатися кресленням, копіювати креслення, карти
20а. Вести боротьбу із хворобами рослин, із шкідниками саду	або	20б. Працювати на клавішних машинах (друкарській машинці, телетайпі, набірній машині та ін.)

Лист відповідей зроблено так, щоб можна було підрахувати кількість знаків «+» у кожному з п'яти стовпців.

1. «Людина - природа» - всі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом та лісовим господарством;

2. «Людина – техніка» – всі технічні професії;

3. «Людина - людина» - всі професії, пов'язані з обслуговуванням, зі спілкуванням;

4. «Людина - знак» - всі професії, пов'язані знаками, зокрема музичними спеціальностями;

5. «Людина - художній образ» - усі творчі спеціальності.

1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а		6б		7а
	7б	8а		8б
	9а		9б	
10а			10б	
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а		16б		17а
	17б	18а		18б
	19а		19б	
20а			20б	